

Inhoudsopgave

---

pagina

1.	Het Stadsfries	1
1.1.	Inleiding tot het Stadsfries	1
1.2.	Het ontstaan van het Stadsfries	2
1.3.	Andere invloeden	4
2.	Een taalkundige benadering	5
2.1.	Inleidende opmerkingen	5
2.2.	Contactlinguïstische theorieën	6
3.	De onderzoeksvraag	13
4.	De dialecten van Ameland en Midsland	14
4.1.	Het Amelands	14
4.2.	Het Midslands	19
5.	Hypotheses	26
6.	Het onderzoek	28
6.1.	Het interview	28
6.2.	De informanten_____	36
6.3.	De resultaten	37
6.4.	Controlegroep Leeuwarden	46
7.	De verhouding van de dialecten van Ameland en Midsland tot het Stadsfries	54
7.1.	Controle aan de hand van oudere bronnen	60
8.	Toetsing van de hypotheses	63
9.	Conclusies	66
	Bibliografie	
	_____Bijlagen	

1. Het Stadsfries

1.1. Inleiding tot het Stadsfries

In zes Friese steden wordt een taal gesproken die afwijkt van het Fries: dit zijn de steden Leeuwarden, Dokkum, Franeker, Harlingen, Bolsward en Sneek. In deze steden wordt een mengtaal gesproken, met Friese en Nederlandse elementen, die bekend staat als ‘Stadsfries’. Deze benaming vinden we voor het eerst bij Hilarides, een Fries taalkundige uit de 17e eeuw, die een onderscheid maakt tussen ‘Stad-Fries’ en ‘taal der Boeren’ (Hellinga 1940). Tot het Stadsfries worden meestal ook gerekend: de dialecten van Kollum, Ameland en Midsland. Het dialect van Het Bildt is ook verwant met het Stadsfries maar wordt in verband met zijn afwijkende ontstaansgeschiedenis meestal afzonderlijk beschouwd. Het ontstaan van het Stadsfries is moeilijk te reconstrueren omdat er in de beginperiode van het Stadsfries weinig op schrift is gesteld. Winkler was de eerste die zich bezig hield met de studie van het Stadsfries. Hij zegt over de Leeuwarder tongval:

“Men kan van dezen tongval geen betere definitie geven dan door te zeggen dat het de Oud-Hollandsche taal is van voor twee en drie eeuwen, sterk vermengd met Friesche woorden en zinswendingen.” (Winkler 1867: 211)

Over de definitie van het Stadsfries zijn de standpunten verdeeld. De meningen van Kloeke en Gosses nemen de twee uiterste in, andere standpunten zitten hier tussenin. Volgens Kloeke 1927 is het Stadsfries Hollands in Friese mond, een Fries zou zeggen:

“Een sterk met Friesche woorden en klanken doorspekt en ‘verbasterd’ Hollandsch, een ‘mengelmoes’, waarin wellicht ook heel wat ‘Saksich’ voorkomt, een taaltje in elk geval zonder orde en regelmaat.” (Kloeke 1927: 81)

Een andere benaming voor Stadsfries is het Friese woord *stedsk* dat ‘stads, taal van de stad’ betekent. Gosses beschrijft dit begrip als volgt:

“Stêdsk is Frysk mei for in part frysk, for in part heal en heal hollânsk, for it lêste part hollânsk vocabularium, in bytsje koarter en rûger sein: Frysk mei in for in diel hollânsk vocabularium.” (Gosses 1929: 272).

Gosses keert zich tegen de uitspraak van Kloeke dat het Stedsk een Hollands dialect in Friese mond zou zijn: dat spreken alleen de schoolmeesters. Het Stedsk is volgens Gosses een Fries dialect met enkele hollandismen (hollandse of half-hollandse woorden).

In hoofdstuk 2 zal ik terugkomen op de vraag hoe het met de verhouding Hollands-Fries gesteld is en een taalkundige analyse geven aan de hand van contactlinguïstische theorieën.

1.2. Het ontstaan van het Stadsfries

Het is moeilijk om de oorsprong te vinden van het Stadsfries omdat het vooral een mondelinge omgangstaal is. De eerste Stadsfrieze bron is afkomstig uit 1768: 'Het vermaak der slagterij', Pieter Wel te Vreeden (A. Jeltema). De Zwitser Conrad Gesner spreekt in zijn 'Mithridates' uit 1555 echter al over een vernederlandsing van het Leeuwarder dialect door handel en regering. Fokkema noemt ook het begin van de 16e eeuw als ontstaansperiode. In deze periode werd de bestuurstaal Hollands. Het Hollands verdrong als eerste de Friese schrijftaal. In 1937 publiceerde Fokkema een onderzoek naar Friese oorkonden en constateerde al vanaf 1513 een soort mengtaal. Fokkema deed onderzoek naar het schriftelijk taalgebruik van de verschillende standen in Leeuwarden: de geestelijkheid, de burgerij en de stadsbestuurders. Met de komst van de Bourgondische regering in 1524 deden ook Bourgondische ambtenaren hun intrede in Friesland. In deze periode laat Fokkema de verhollandsing van het Fries beginnen. De stadsregeerders gingen er op een gegeven moment toe over ook in het schriftelijk contact met de eigen burgers niet meer het Fries te bezigen. De burgerij paste zich in taalgebruik aan de hogere kringen aan. Ook in de Friese kloosters was er in de tijd van Karel V een toename van het aantal niet-Friezen, wat ook meegewerkt kan hebben aan de verhollandsing.

Dat het Stadsfries in eerste instantie alleen door de hogere stand gesproken werd lezen we bij Hof 1933:

“Een vijftigtal jaren geleden gold het ‘stedsk’ bij de minder ontwikkelde plattelandsfriezen nog voor een min of meer deftig idioom. Men bespote wel den stedeling om kleeding, gewoonten en taal, doch beschouwde hem in weerwil daarvan toch als meer geciviliseerd. En wie tot zekere, vooral ambtelijke positie of tot grooten welstand of hoog aanzien geraakte, aapte hem licht na.” (Hof 1933: 7)

Voor de notabele families diende niet het Nederlands als voorbeeldtaal maar het Stedsk. Burgemeesters, predikanten, geneesheren, notarissen, onderwijzers en soms ook lagere ambtenaren gebruikten deze taal. Fokkema neemt aan dat het Stadsfries als ambtenaarstaal is begonnen en langzaam doorgewerkt heeft naar beneden. Kloeke spreekt in dit geval over de tendens om de taal van een groep met prestige over te nemen in de ‘Hollandsche Expansie’ (1927). Burger en Hellinga vinden de kijk van Kloeke echter iets te éézijdig. Burger 1944 vindt de verklaring van Kloeke te eenvoudig. Tevens zegt hij dat in 1870/80 het Stadsfries gesproken werd door alle standen en dit zou de theorie van Kloeke tegenspreken. Volgens hem is het proces van twee kanten gekomen, Hollands en Fries hebben zich aan elkaar aangepast uit sociologische noodzaak. Hij noemt het Stadsfries ‘noch Fries, noch Hollands’ of ‘een mengtaal’. Hellinga 1940 meent dat het streven om Hollands te praten op den duur verdwenen is en het ontstaan van het Stadsfries aan meerdere factoren te wijten is. Hellinga veronderstelt dat vele Friezen voor 1525 tweetalig waren: dat zij naast het Fries vaak een niet-Friese taal beheersden. De Friezen moesten wel een soort Nederlands spreken omdat zij anders niet verstaan werden in hun contacten met niet-Friezen. Ook Vries 1993 zegt in zijn bespreking van de schrijftaal in Friesland dat men in brieven met een bestemming buiten Friesland meestal koos voor het Latijn of Nederlands. Hellinga spreekt in het geval van het Stadsfries van een zg. ‘Halbmundart’, waarvan het taalkarakter overeenstemt met dat van een ‘Verkehrssprache’ (halve aanpassing). Een kenmerk is steeds dat de drang naar algehele navolging ontbreekt. Het is een éézijdige aanpassing van de taal ter wille van het contact met anderen. Het Stadsfries werd niet bedreigd door een overheersende cultuurtaal (pas vanaf de 19e eeuw). Men nam wel Hollandse woorden over maar bijvoorbeeld niet de Hollandse diftongering. Na 1525 ging Friesland zich meer en meer vooral naar het Westen richten; het aantal vreemdelingen nam toe; in Leeuwarden kwamen belangrijke regeringspersonen; de Friese steden kwamen op, de handel ging bloeien; Friesland werd in de 16e eeuw deel van een groter geheel waarin Holland cultureel centrum was en Amsterdam het economisch middelpunt. Hierdoor werd het proces van verhollandsing versneld.

“Een tweede taal is niet langer een gevariëerde toevalligheid, er komt een constante eenheidstendens en daardoor ontstaat het Stadsfries, dat wij nog in vele opzichten terugvinden in de stadsdialecten.”(Hellinga 1940: 43)

Uit het volgende fragment blijkt nog eens dat Hellinga niet wil aannemen dat taalverandering alleen maar wordt veroorzaakt door navolging van een groep met prestige, zoals Kloeke beweerde.

“De binding aan het Westen is de oorzaak van het ontstaan van het ‘Hollands in Friese mond’. Bij de wording der dialecten werkten echter krachten van velerlei aard en lang niet alle kunnen worden samengevat in het begrip: Navoring. De verhouding tussen Friesland en Holland, de verhoudingen tussen de Friese steden onderling en tussen de sociale groepen in iedere stad, de spanningen die daardoor ontstonden en die actie, reactie in het leven riepen of tot verstarring leidden, - zijn de oorzaken van het gecompliceerde taalgebeuren dat de geschiedenis van het Stadsfries omvat. “ (Hellinga 1940: 157).

Wel spreekt Hellinga hier net als Kloeke over verhoudingen tussen sociale groepen. Dat het Stadsfries ook binnen de stad verschillend gesproken wordt lezen we al bij Winkler. Ook Ozinga spreekt van variatie binnen de stad: soms bestaan er twee varianten van één woord naast elkaar.

“De grutte yndividuele fariaasje yn it Stf. sil grif te krijen ha mei it feit dat it dialekt suver alinne brûkt wurdt as mûnlige omgongstaal, mei it feit dat it amper skreaun wurdt en net ûnderrjochte wurdt op skoallen.” (Ozinga 1983: 10).

De oorzaak van deze variatie wordt dus toegeschreven aan het feit dat het Stadsfries vooral een mondelinge omgangstaal is. Ozinga spreekt net als Hellinga van een mengtaal:

“It Stedfrysk is gjin Frysk en gjin Hollânsk; it is in tongslach op himsels; neam it in tusen-beide-tongslach, wat it yn beskate situaasjes et wêze wol.” (Ozinga 1983: 11).

Bij het beantwoorden van de vraag of het Stadsfries tot het Fries of tot het Hollands behoort kan men misschien beter een psychologisch criterium handhaven: ‘Welke taal wil de spreker van het Stadsfries spreken?’ Terwijl Kloeke hier aanneemt dat de spreker de bedoeling heeft Hollands te spreken beantwoordt Hellinga deze vraag als volgt:

“Géén Hollands en géén Fries, maar...Stadsfries. Of beter nog: Hij wil niets, er is geen wilsmoment; (...).” (Hellinga 1940: 24)

1.3. Andere invloeden

Het Stadsfries is duidelijk een mengtaal van Hollandse en Friese elementen. Er vallen echter ook enkele oostelijke vormen te ontdekken in het Stadsfries. Oorzaken van deze oostelijke invloed vinden we bij Fokkema 1937.

Van 400-±650 hebben Saksen en Angelsaksen invloed gehad op de Friese beschaving. Ook in latere tijden waren er veel handelscontacten met het oosten. In 1498 kreeg Albrecht van

Saksen Friesland toegewezen. De Saksische hertogen wilden ook Groningen en Oost-Friesland bezitten, wat uiteindelijk hun val werd. Groningen riep de Geldersen te hulp die een eind maakten aan de Saksische macht. Van 1515 is de Acte van Afstand, waarbij Friesland werd overgedragen aan Karel van Bourgondië. Later is er nog sprake van literaire invloed uit het oosten.

Onder het Bourgondische bestuur bevonden zich aan het hof ook ambtenaren uit de Zuidelijke Nederlanden. Dat Conrad Gesner in 1555 over Brabanders spreekt is volgens Fokkema 1937 niet geheel juist. Het gaat hier volgens hem om ambtenaren die door de Oostenrijkers in verschillende gewesten werden ingezet en die vooral uit het Zuiden afkomstig waren.

2. Een taalkundige benadering

2.1. Inleidende opmerkingen

Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat er in principe twee uiterste standpunten mogelijk zijn in de kwestie over het ontstaan van het Stadsfries:

1. Het Stadsfries is ontstaan doordat Friezen op het Nederlands zijn overgegaan: het Stadsfries is een Hollands dialect met een Fries substraat. (Het standpunt van Kloeke)
2. Het Stadsfries is ontstaan doordat Friezen Fries zijn blijven spreken terwijl enkele hollandismen de taal zijn binnengeslopen. (Het standpunt van Gosses)

Aan de hand van een taalkundige analyse is het mogelijk deze twee standpunten te toetsen. Daartoe zijn in de loop der tijd verschillende pogingen gedaan.

Hof 1933 schrijft dat het klanksysteem over het algemeen Frankisch is, de articulatiebasis en de syntaxis Fries, en dat het Stadsfries ook semantisch dicht bij het Fries staat. Om te bepalen welke taal aan de basis ligt van het Stadsfries moeten we echter eerst bepalen welke taalelementen de oudste taalvormen bewaren:

“De dialecten dezer steden kan men Friso-frankisch of Franco-friesch noemen, naar gelang van het standpunt waarop men zich plaatst ten opzichte van de vraag welke eigenschap de grondslag van een taal uitmaakt.” (Hof 1933: 5)

Hellinga 1940 wijst erop dat mensen vooral moeite hebben met het zich eigenmaken van de zinsbouw van een vreemde taal. Hij zegt vervolgens dat men wel voorzichtig moet zijn met

de opvatting, dat de syntaxis één van de belangrijkste criteria zou zijn om de ‘ware aard’ van een taal vast te stellen. Van der Meulen 1937 gelooft wel dat de syntaxis één van de belangrijkste criteria is om vast te stellen in hoeverre de volkstaal der Friese steden inderdaad een Fries dialect is. Hij deed dan ook een onderzoek naar de Stadsfrieze syntaxis en kwam tot de conclusie dat deze volkomen overeenstemt met die van het Fries. Gosses 1929 noemt ook de Friese syntaxis als belangrijkste argument voor zijn definitie van het Stadsfries als Fries dialect.

2.2. Contactlinguïstische theorieën

Bij dialectverlies zijn het de varianten die het meest opvallen, die het eerst verdwijnen. Sinds Schirmunski 1930 worden deze elementen aangeduid als *primaire* dialectkenmerken. De minder opvallende elementen zijn de *secundaire* dialectkenmerken. In een uitvoerige literatuurstudie belicht Hinskens 1986 de psychologische en taalsociologische aspecten van primaire en secundaire dialectkenmerken. Primaire dialectkenmerken definieert hij als ‘opvallende varianten met beperkte ruimtelijke verbreiding’. Primaire kenmerken zullen door hun opvallendheid de onderlinge verstaanbaarheid van de dialecten belemmeren en daarom worden losgelaten. Voor de secundaire kenmerken geldt het omgekeerde: door hun relatief grote geografische verbreiding zijn ze in hun onopvallendheid meer bestand tegen verandering.

Wanneer we spreken van primaire en secundaire kenmerken gaat het om taalelementen als zinnen, woorden, morfemen en fonemen. Deze elementen behoren respectievelijk tot de taaldomeinen syntaxis, lexicologie, morfologie en fonologie. Wanneer we spreken over taaldomeinen spreken we in plaats van ‘primair’ en ‘secundair’ over ‘instabiel’ en ‘stabiel’. De term ‘stabiliteit’ vinden we als eerste bij Van Coetsem 1988.

“We must consider that language does not offer the same degree of stability in all its parts, in particular that there are differences in stability among language domains, namely among vocabulary, phonology and grammar (morphology and syntax).”(Van Coetsem 1988: 25)

Zijn ‘stabiliteitstheorie’ werd door Van Bree 1990 geïntroduceerd in het Nederlandse taalgebied. Deze theorie gaat uit van taalontlening door taalcontact: Ontlening vindt plaats wanneer inwoners van twee of meer taalgebieden met elkaar in contact komen waardoor een bepaalde mate van tweetaligheid veroorzaakt wordt.

Deze tweetaligheid kan invloed van de moedertaal (T1) op de later aangeleerde taal (T2) tot gevolg hebben evenals omgekeerd invloed van T2 op T1. Als T1 T2 beïnvloedt, spreken we

van *overdracht* : bij het aanleren van T2 brengt de spreker automatisch materiaal vanuit zijn eigen taal (T1) in T2 over. Hierbij kan gedacht worden aan bepaalde zinsconstructies die overgedragen worden. Men spreekt ook wel van *substraatwerking*: het substraat, T1, werkt door in T2, het superstraat. Als omgekeerd T2 T1 beïnvloedt, spreken we van *overname*: de T1-spreker neemt elementen over uit T2, vooral uit de woordenschat.

De mate van bewustzijn speelt een grote rol in deze theorie. In het geval van overname worden bewust elementen uit T2 overgenomen door de T1-spreker. Bij overdracht worden bepaalde elementen uit T1 onbewust overgedragen in T2. Elementen waarvan men zich bewust is noemt men ook wel instabiele elementen. Zij zijn het gevoeligst voor verandering. Elementen waarvan men zich minder bewust is zijn dan de stabiele elementen.

We kunnen de mate van stabiliteit voor de verschillende taalniveaus in een stabiliteitshiërarchie weergeven, waarbij we wel moeten bedenken dat het dan om een simplificatie gaat. Een bepaald taaldomein hoeft namelijk niet dezelfde graad van stabiliteit te laten zien in al zijn subdomeinen.

-----
instabiel (bewust) *(onbewust) stabiel*
inhoudswoorden-lexicale fonologie-morfologie(+accent)-morfologie(-acc)-syntaxis-uitspraak

Opm. Met ‘lexicale fonologie’ wordt de fonologische bouw van de woorden bedoeld; bij ‘morfologie(+acc)’ gaat het om morfemen die geaccentueerd zijn en bij ‘morfologie(-acc)’ om morfemen die geen accent dragen. ‘Uitspraak’ zouden we gelijk kunnen stellen met ‘fonetiek’.

Als we nog eens de verschillende standpunten over het ontstaan van het Stadsfries in ogeschouw nemen:

1. Het Stadsfries is ontstaan doordat Friezen op het Nederlands zijn overgegaan: het Stadsfries is een Hollands dialect met een Fries substraat. (Het standpunt van Kloeke)
2. Het Stadsfries is ontstaan doordat Friezen Fries zijn blijven spreken terwijl enkele hollandismen de taal zijn binnengeslopen. (Het standpunt van Gosses)

Dan zijn er twee ontleningsscenario’s denkbaar:

1. Bij het aanleren van het Hollands (T2) hebben de Friezen instabiele elementen overgenomen uit het Hollands (*overname*), en stabiele elementen uit het Fries (T1) overgebracht in het Hollands (*overdracht*).

2. Friezen hebben in hun taalgebruik (T1) instabiele elementen uit het Hollands (T2) overgenomen (*overname*). Het gaat hier vooral om inhoudswoorden.

Als we te maken hebben met scenario 1 zal dit betekenen dat de instabiele elementen in het Stadsfries Hollands zijn, de stabiele elementen daarentegen Fries. Hebben we echter te maken met scenario 2 dan is de Hollandse invloed beperkt tot het domein van de inhoudswoorden en zijn de overige taaldomeinen Fries. Zie het schema (naar Van Bree 1994):

	L	LF	M+acc	M-acc	S	U
1. Ndl. met fries substraat	n(f)	n	n	f	f	f
2. Fries met ndl. ontlening	f(n)	f	f	f	f	f

Van Bree 1994 gaat voor de verschillende taalniveaus na in hoeverre het Stadsfries overeenkomt met ofwel het Nederlands ofwel het Fries. In de woordenschat blijkt het Stadsfries vooral met het Nederlands overeen te komen. Voor zover er Friese woorden voorkomen kenmerken die zich door een bepaalde gebruikssfeer. Het gaat om woorden die kinderspelen aanduiden of woorden uit de huiselijke sfeer. Hof plaatste de semantiek echter onder het Fries, zoals we hiervoor zagen. De lexicale fonologie, de fonologische bouw van de woorden, stelt Van Bree ook gelijk aan het Nederlands, evenals de klankveranderingen bij de sterke werkwoorden. Op het gebied van de niet geaccentueerde morfologie komt het Stadsfries meer overeen met het Fries, evenals op fonologisch en syntactisch niveau. Van Bree komt tot de conclusie dat het Stadsfries een Hollands dialect met een Fries substraat is waarbij hij dus duidelijk voor scenario 2 kiest, oftewel het standpunt van Kloeke.

Ik wil nu aan de hand van de literatuur die ik heb gevonden een korte beschrijving geven van het Stadsfries. Ik zal de verschillende taalniveaus na elkaar bespreken. Daarbij zal ik in navolging van Van Bree bepalen welke kenmerken Fries en welke Hollands zijn. Vervolgens kan geconcludeerd worden of het standpunt van Van Bree/Kloeke houdbaar is. Ik heb mij vooral gebaseerd op Winkler 1867 (over het dialect van Leeuwarden); Gosses 1929; Burger 1944; Fokkema 1969; Ozinga 1983; Van Bree 1994.

De woordenschat

Bij Ozinga 1983 lezen we dat een deel van de Stadsfrieze woordenschat overeenkomt met het Fries, een ander gedeelte met het Hollands en een laatste gedeelte is noch Fries noch Hollands. Van deze laatste categorie heeft hij echter geen voorbeelden. Het grootste gedeelte van de woordenschat is Hollands. Ozinga noemt *knibbel* als typisch voorbeeld van een Fries woord dat nog bewaard is gebleven in het Stadsfries. Ook bij Van Bree 1994 treffen we dit woord aan. Van Bree spreekt verder van woorden die in hun betekenis overeenkomen met het Fries. Als voorbeeld noemt hij het woord *kloek* dat zowel in het Stadsfries als het Fries de betekenis 'zuinig' heeft, die in het Nederlands ontbreekt. Wat de Friese woorden in het Stadsfries betreft: dit zijn vooral woorden uit een bepaalde gebruikssfeer. Ze hebben te maken met het kinderspel of zijn afkomstig uit de huiselijke sfeer. Bij Winkler 1874 vinden we al een lijst met sfr/fr woorden. Deze lijst is echter niet volledig. Een beter overzicht is te vinden bij Wilkeshuis 1943. (zie bijlage III).

De lexicale fonologie

Hieronder volgt een opsomming van de Stadsfrieze klanken die afwijken van het Nederlands. Over het algemeen gaat het om Hollandse klanken. Achter de voorbeelden wordt tussen haakjes zowel het Nederlandse als het Friese woord vermeld.

- ie voor ee in *bien* (been, bien) en *stien* (steen, stien)
- oo klinkt als ö in *seumer* (zomer, simmer), *seun* (zoon, soan), *feugel* (vogel, fûgel)
- ee klinkt als ö in *feul* (veel, folle), *speule* (spelen, spylje/boartsje)
- oe wordt uu in *skunen* (schoenen, skoech), *futen* (voeten, foeten) (in het Fries stijgende diftong) > sfr. ontwikkeling
- lange i-klank voor Hollandse ij: *ryk* (rijk, ryk), *pyp* (pijp, piip/pipe) (dus geen diftongering!)
de ij komt overigens wel voor vóór vocaal en in de auslaut: *nij* (nieuw, nij)
- ned. ui wordt uu in *muus* (muis, mûs), *huus* (huis, hûs)
- o wordt u voor r(+dentaal) in *burst* (borst, boarst), *burrel* (borrel, borrel), *bussel* (borstel, boarstel) > sfr. ontwikkeling
- frieze stijgende diftong wordt diftong met sjwa als tweede lid in *dóaske* (doosje, doàske) > sfr. ontwikkeling

Naast een enkele Friese vorm treffen we vooral Hollandse klanken aan. Sommige klanken hebben een eigen ontwikkeling ondergaan en vormen een soort compromis tussen de Hollandse en de Friese variant: het gaat hier om specifiek Stadsfrieze klankontwikkelingen.

De morfologie

- het voorvoegsel *ge* van de verleden deelwoorden der werkwoorden wordt weggelaten (een algemeen noordelijk verschijnsel)
  - meervoudsvorm tegenwoordige tijd zonder slot-n als in het Fries
  - meervoudsvorm verleden tijd met -n als in het Fries
  - gerundiumvorm van het infinitief met -n als in het Fries
  - meervoud op -n, -s en e(r)s: meervoudsvorming komt deels overeen met het Hollands, deels met het Fries
  - veel gebruik van verkleinwoorden: -tsje na l,n,t, d ; -ke na vocaal of m,p, (b), f, s, r; -je na k, ch, nk; geen gebruik van tussensjwa: verkleinwoordvorming komt overeen met het Fries
  - samenstellingen worden over het algemeen gevormd als in het Nederlands maar er zijn enkele uitzonderingen waarbij het Stadsfries zich richt naar de Friese flexie zoals in *bedsplank* (beddeplank) en *eterstied* (etenstijd)
  - de verleden tijd van sterke werkwoorden komt over het algemeen overeen met het Nederlands
- (zie overzicht van de werkwoorden in de bijlage)

In de morfologie treffen we zowel Hollandse als Friese elementen aan. Als we een onderscheid willen maken tussen instabiele en stabiele elementen binnen het taaldomein van de morfologie moeten we de geaccentueerde syllabe tegenover de niet-geaccentueerde syllabe plaatsen. Van bovenstaande kenmerken moeten we de verledentijdsvormen van de sterke werkwoorden dan apart beschouwen. Het gaat hier om klankveranderingen in geaccentueerde syllaben, oftewel: dit kenmerk moeten we rekenen onder de instabiele elementen. Hier voegt het Stadsfries zich (bijna) geheel naar het Hollands. De stabiele elementen zijn over het algemeen Fries.

Funcitiewoorden

Funcitiewoorden worden hier bewust gescheiden van inhoudswoorden omdat de taalgebruiker zich hiervan meestal minder bewust is. Het gaat hier om voornaamwoorden: woorden die een verwijzende functie hebben.

-pers.vnw. 2ev. *dou* (jou)   bez.vnw. *dín*   pers.vnw.2mv. *jimme*

-pers.vnw. 3ev. *er* in onbeklemtoonde positie

‘Wat hat er eins teugen dij seid?’

-bezittelijke vnw. die zelfstandig gebruikt worden krijgen -en(t) of -es achter de stam:

‘Wilst dêr wel even ôfblive; dat is hurres!’ (*hurres*: het hunne, harres)

‘Dat is dinent nyt, dat is minent sinent!’ (*dinen(t)*: het jouwe, dines/dinen(t))

-het ontbreken van het wederkerend voornaamwoord *zich*: (gebruik van pers.vnw.):

‘Hij het him fanmorgen nyt skoren’

-achter betrekkelijke vnw. en bijwoorden heeft ‘t stadsfries de vorm ‘*t* als relatief element:

‘Doe ‘t er dat seid had, begon se te gulen’

Alle bovengenoemde kenmerken treffen we ook aan in het Fries. We hebben hier ook te maken met een stabiel taaldomein.

Syntaxis

- bijzin: in de bijzin wordt het hulpwerkwoord achteraan geplaatst (groene woordvolgorde):

‘Ons moeke sei, dat se ‘t wel graag es sien wille su.’ (zou willen zien).

- hoofdzin: als het werkwoordelijk gezegde twee infinitieven achter elkaar heeft, staat de infinitief van het hulpwerkwoord achteraan (groene woordvolgorde):

‘Wij mutte hier wat fan mekaar fe(r)drage kanne.’

- hoofdzin: het plaatsen van het participium na de infinitief in het werkwoordelijk gezegde/ gebruik van participium in plaats van infinitief

‘Ik he(w) dat doen kunnen.’ (ik heb dat kunnen doen)

(*kannen* is een voltooid deelwoord, te onderscheiden van de infinitief door de *n*)

‘Ik he(w) dat sêge(n) hoard.’ (ik heb dat horen zeggen)

-nomenincorporatie: werkwoorden die een vast lijdend voorwerp bij zich dragen worden niet gescheiden (net als in het fries).

‘Wij kofjedrinke om seuven uur.’

- voltooid tijd van de absentief: geeft zowel een antwoord op de vraag ‘Wat doet hij/zij?’ als op de vraag ‘Waar is hij/zij?’ Het Nederlands heeft hier twee infinitieven.

‘Hij het an ‘t fissen weest.’ (wezen vissen)

- gebruik van *te* in de voltooid tijd van de duratieve constructie met *zitten*, *liggen* etc.

‘Se het de hele dach sitten te breien.’

- gebruik van de imperativus pro infinitivo-constructie: na *en* staat een vooropgeplaatste imperatiefvorm terwijl het Nederlandse equivalent een achteraan geplaatste infinitief heeft.

‘Ik raad dy an en drink nyt te feul koffy.’

- gebruik van circumpositives:

‘De kynders lipen bij de sloat langs’ (langs de sloot)

- partitief of kwantitatief ‘er’ wordt weggelaten.

‘Hestou nog skoane glazen? Nee, ik he(w) gien.’

De bovengenoemde syntactische kenmerken komen ook voor in het Fries. De syntaxis van het Stadsfries kan dus als Fries beschouwd worden.

De uitspraak

-de [i:] klinkt als [ië]

-de [o:] klinkt als [oa] voor dentalen

-de [a:] klinkt als [ea] voor r

-de uitspraak van f, s, sk, in plaats van v, z, sch, aan het begin van woorden en van de stemhebbende explosief g in de anlaut (als de g in het Duitse 'geben')

-r wordt vaak weggelaten als er een andere medeklinker op volgt

-nasalering voor [ns]

-bij het meervoud laat men in de uitspraak de n sterk horen; n is syllabisch

Deze kenmerken betreffende de uitspraak komen overeen met het Fries.

Conclusie

Als we de stabiliteitstheorie van Van Coetsem als uitgangspunt nemen, is het mogelijk om na te gaan of er in het geval van het Stadsfries sprake is van overname van Hollandse elementen in het Fries, danwel overdracht van Friese elementen in het Hollands. Van Bree 1994 kwam reeds tot de conclusie dat het Stadsfries gedefinieerd kan worden als 'Hollands met Fries substraat'. Om de houdbaarheid van deze stelling te toetsen heb ik nog eens de kenmerken van het Stadsfries voor de verschillende taaldomeinen onder elkaar gezet. Hierbij heb ik steeds gekeken welke kenmerken uit het Fries, en welke uit het Hollands afkomstig zijn. We kunnen hier een duidelijk onderscheid maken tussen de stabiele en instabiele elementen: de stabiele elementen zijn voornamelijk Fries, de instabiele Hollands. Uit deze opsomming is gebleken dat de stelling van Van Bree houdbaar lijkt, en het volgende standpunt zal ik dus als uitgangspunt van mijn onderzoek gebruiken:

Het Stadsfries is ontstaan doordat Friezen op het Nederlands zijn overgegaan: het Stadsfries is een Hollands dialect met een Fries substraat.

3. De onderzoeksvraag

Voor het Stadsfries heeft Van Bree 1994 een uitvoerige taalkundige analyse gegeven aan de hand van de taalcontacttheorie van Van Coetsem. Als we uitgaan van deze theorie lijkt de stelling van Van Bree/Kloeke houdbaar: nl. dat het Stadsfries gedefinieerd kan worden als Nederlands met Fries substraat. Het onderzoek van Van Bree was vooral geconcentreerd op het dialect van Leeuwarden. Overigens is de meeste literatuur betreffende het Stadsfries gebaseerd op onderzoek in Leeuwarden. Generalisering van dit dialect naar de andere steden is verantwoord wegens de (min of meer) gelijke historische omstandigheden en de wederzijdse beïnvloeding. In hoeverre de ontstaansgeschiedenis van de dialecten van de gebieden het Bildt, Kollumerland, Midsland en Ameland hiermee overeenkomen is een andere kwestie. Deze kan niet over één lijn geschoren worden met die van de Friese steden. Een duidelijk voorbeeld is het dialect van Het Bildt. Bekend is dat in de 16de eeuw verschillende Hollanders naar 't Bildt kwamen voor de drooglegging van de polders. Of nu de Friezen de taal van de Hollanders overnamen of andersom de Hollanders die van de Friezen is een vraag waar men het niet over eens is. Door de andere ontstaansgeschiedenis van het Hollands-Friese mengdialect van het Bildt wijkt dit dialect in sommige opzichten nogal af van het Stadsfries van de Friese steden. Het wordt in de literatuur dan ook meestal beschouwd als een dialect apart.

Ook voor de dialecten van de Friese eilanden is het te verwachten dat deze enigszins afwijkend zijn (o.a. Burger 1944, Smit 1971 wijzen op verschillen) in verband met hun meer afzijdige ligging in het Friese taalgebied. Ameland en Terschelling zijn beide lange tijd onafhankelijk geweest van Friesland: de historische omstandigheden van de eilanden kunnen we dus zeker niet gelijk stellen aan die van de Friese steden. De centrale vraagstelling voor mijn onderzoek is de volgende:

1. Hoe is de verhouding Hollands-Fries in de dialecten van Ameland en Terschelling?

Om de verhouding van deze dialecten ten opzichte van het Stadsfries weer te geven wil ik nog de volgende vraag formuleren:

2. In hoeverre wijken de dialecten van Ameland en Midsland af van het Stadsfries?

In het volgende hoofdstuk zal ik verslag doen van mijn literatuurstudie naar de dialecten van Ameland en Midsland. Hierin komen uitspraken over de taal en historische aspecten aan bod. Naar aanleiding van de door mij geraadpleegde literatuur zal ik vervolgens enkele hypothesen opstellen die van belang zijn voor mijn verdere onderzoek.

4. De dialecten van Ameland en Midsland

4.1. Het Amelands

“De tongval van het eiland Ameland is ten nauwsten verwant aan de tongvallen der friesche steden, en behoort ook tot de tongvallegroep, die onder den verkeerden naam van stadfriesch bekend is.” (Winkler 1874: 483)

Winkler spreekt in 1868 reeds van een Stadsfries op Ameland, dat bijna geheel in het Hollands is overgegaan. Hij geeft hiervoor als oorzaak de omstandigheid, dat de mannen als zeelui op Hollandse schepen voeren en de vrouwen als dienstboden te Amsterdam hun Fries afleerden. Toch is hij van mening, dat de Amelanders voorheen “ongetwijfeld” Fries hebben gesproken (Haverkamp 1946). Amelanders zelf wijzen liever op de overeenkomsten van hun dialect met het Hollands dan op die met het Fries. Wel is zeker dat de oorspronkelijke bewoners van het eiland Friezen waren. Dit bewijst een Oudfries taaldocument uit 1494 (zie Sipma 1917). Hierin leggen Amelander inwoners een getuigenverklaring af van de kwijtschelding van het Friese recht aan de Amelanders. Kloeke meent dat alle eilanden oorspronkelijk Fries waren:

“Wanneer men als vaststaand aanneemt, dat in het tegenwoordige West-Friesland oorspronkelijk Friesch werd gesproken (en ik geloof niet, dat ooit iemand twijfel daaromtrent heeft geopperd), dan kan het toch moeilijk anders, of op alle eilanden moet eens de Friesche taal geheerscht hebben.” (Kloeke 1927: 147)

In de achttiende eeuw zou het Fries verdwenen zijn en verdrongen door het Hollands (Haverkamp 1946). Dat het Amelands thans zoveel Hollandse elementen bezit is aan twee factoren te wijten, die Gesner reeds noemde voor het Stadsfries in Leeuwarden: handel en regering. Omdat het bouwland op Ameland onvoldoende opleverde werden veeteelt en landbouw vaak gecombineerd met visvangst en handelsvaart. Meer nog dan de visserij is op Ameland de handelsvaart tot bloei gekomen. De eilanders voeren in de zestiende en zeventiende eeuw als vrachtvaarders met kleine schepen op de Zuiderzee en de kleine Oost (Noord- en Oostfriese waddenkust tot en met Holstein). Na de slag met de Spanjaarden op de Zuiderzee van oktober 1573 werd Amsterdam tijdelijk van de Zuiderzee afgesloten. Daardoor lag de Amsterdamse handel stil en hiervan profiteerden alle Zuiderzeesteden en de eilanden. In het midden van de 16e eeuw namen de eerste Amelander schippers deel aan de Sontvaart (hieraan namen ook veel Terschellingers deel). Omstreeks 1750 verdween deze vrachtvaart, omdat men op de walvisvaart en bij de grote scheepvaart dienst nam.

De scheepvaart concentreerde zich in grotere havens met een achterland. De opkomst van de Amsterdamse handel bood de ervaren Amelander zeevaarders de kans om aan te monstren

op Amsterdamse koopvaardijochepen. In de ‘Tegenwoordige Staat van alle volken’ uit de periode 1785-1789 wordt hierover geschreven:

“De meeste inwoners hebben zich in plaats daarvan [nl. de visserij, MJ] tot de groote scheepvaart begeeven en wel meerendeels voor rekening van Amsterdamsche kooplieden, zo dat men hier thans meer dan honderd Amelander Grootchippers of Kapiteins vindt; wier reeders of boekhouders te Amsterdam wonen. By deeze Kapiteins vaaren wederom andere Amelanders voor Stuurlieden enz. Dus behoeft een gemeen Amelander, zo hy wel wil oppassen, niet lang voor matroos te vaaren; te meer wyl de Amelanders alomme voor zeer goede zeeluiden bekend staan en door de Amsterdammers zeer gaarne in dienst genomen worden. Zelfs rekt men, dat thans niet een der Eilanden aan de Wadden zo veele Scheeps-Kapiteinen uitlevert als Ameland.”

Van 1851 tot 1868 werd het op Ameland ook mogelijk onderwijs in de zeevaartkunde te volgen. Dit was slechts voorbereidend onderwijs, wat betekende dat de leerlingen de laatste maanden van hun leertijd naar een officiële instelling gingen, meestal in Harlingen. (Brouwer 1936).

Omdat men het gehele jaar door bleef varen, en er dus weinig tijd was om een reis naar Ameland te maken, vestigden veel Amelandse zeelieden zich in de havensteden, voornamelijk in Amsterdam. Dit waren vooral zeelieden die een hogere rang bereikt hadden: gezagvoerders en stuurlieden. Sommige van hen keerden op den duur weer terug naar het eiland. Bij Brouwer 1936 vinden we gegevens over het aantal zeelieden, wonende op Ameland, in de jaren 1912, 1925 en 1930. Hieruit blijkt dat de zeelieden zich vooral concentreerden in Hollum en Ballum.

	Hollum	Ballum	Nes	Buren	Totaal
1912	116	27			
1925	65	7			
1930	62	2	28	7	99

(cijfers ontleend aan Brouwer 1936: 116)

Dat er veel contacten zijn geweest tussen Ameland en Amsterdam kreeg ik ook te horen tijdens mijn bezoek aan Ameland in oktober 1999. Niet alleen mannen kwamen in Amsterdam terecht via de scheepvaart, ook vrouwen gingen naar Amsterdam om daar als dienstmeisje te werken.

In de trouwboeken van Ameland schijnen veel vermeldingen te zijn van huwelijken tussen Amelanders en Amsterdammers. Naast de trek van Amelanders naar Amsterdam kunnen we

dus ook het omgekeerde constateren: uit een volkstelling van 1930 (Brouwer 1936) blijkt dat immigranten voornamelijk afkomstig waren uit Friesland en Amsterdam. Immigranten waren vooral ambtenaren en terugkerende Amelanders.

In 1786 wordt vermeld in de ‘Tegenwoordige Staat van alle volken’:

“Voor het overige zyn de inwooners, dewyl de meesten in Holland verkeerden of verkeerd hebben, beschaafde en vrymoedige menschen; de Hollandsche taal wordt dus ook over ‘t geheele Eiland gesproken, uitgezonderd alleen op ‘t Oostelyke deel van Nes, alwaar nog de oude Friesche Landtaal is overgebleeven.”

De Friese predikant dr. Joost Hiddes Halbertsma, die zich altijd sterk met de Friese taal- en volkskunde heeft beziggehouden, verbaasde zich in 1856 al over de taal die op Ameland gesproken werd. Het viel hem dat jaar bij een bezoek aan het eiland op, dat er op Ameland een soort plat Stadsfries werd gesproken zoals bijvoorbeeld te Dokkum en Leeuwarden, terwijl hij op Terschelling en Schiermonnikoog zuiver Fries had aangetroffen. In de Friese Volksalmanak van 1856 schrijft Halbertsma:

“Hoe komen zij over de Wadden en Holwerd en de Vliedorpen heen aan de taal van het zo diep binnenwaarts gelegen Dokkum? Is ‘t omdat Ameland een heerlijkheid was, die haren Heer en gebiedster met zijn kasteel in haar midden had en dat van dat kasteel en zijne ambtenaren en bedienden de wet van ‘t spreken langzamerhand over het gehele eiland is uitgegaan?” (Halbertsma 1856: 77)

Halbertsma noemt hier het tweede punt dat belangrijk is geweest voor de ‘verhollandsing’ van Ameland, namelijk de regering. Ameland is vanouds een op zichzelf staand staatje geweest, dat tot 1798 volkomen onafhankelijk van Friesland en de Republiek is geweest.

In een brief van 29 augustus 1405 verklaren *Het Regt en de Raad van de Landen, Steden en Deelen van Oostergo en Westergo te Hartwert*:

“Dat zij hadden goedgevonden, gewijsd en begrepen in het eeuwig steed en vast te houden, dat die van Ameland zullen wezen vrij en kwijt en onbezwaard van alle regten en van alle lasten in Ferwerderadeel of in eenig Deel van hunne landen van Oostergo en van Westergo, en bij hun zelve zullen regten en hun regt bij hun zelve voeren, gelijk die van Terschelling doen.” (Haan Hetteema 1855: 36)

Beroemd op het eiland is het geslacht van de Camminga’s, die lange tijd over het eiland hebben geregeerd. De Camminga’s bewoonden een slot te Ballum. Pieter Cammingha (1485-1518) moet men als eerste Heer van Ameland uit den huize Cammingha aanmerken. (Allan 1987/Haan Hetteema 1855). Als er in 1636 een geschil ontstaat betreffende het leenrecht tussen een Camminga en zijn zwager Suhm, en de keizer deze laatste als leenheer aanstelt,

wordt deze door de Amelanders niet geaccepteerd, de Amelanders blijven de Camminga's trouw. In 1676 kocht Königsegg het recht op Ameland. Om Ameland in zijn bezit te krijgen pleegde hij een aanslag maar deze mislukte. Toen Rixt van Donia in 1681 stierf was er geen Cammingha meer om haar op te volgen. Drieëntwintig jaar lang was het eiland daarna in handen van de familie Thoe Schwartzenberg Hohenlansberg. In 1704 werd de Heerlijkheid verkocht aan Johan Willem Friso, Prins van Oranje-Nassau en Erfstadhouder van Friesland. De prins raakte het eiland kwijt tijdens de Franse revolutie. Tijdens deze periode werd verklaard, dat Ameland tot Friesland behoorde (1801). Dat bleef zo, toen in 1814 de onafhankelijkheid van Nederland was hersteld. (Bakker 1970).

Halbertsma 1856 stelt zich voor dat de taal van de hoge heren en de ambtenaren langzamerhand door de bewoners van Ameland is overgenomen. Bij Haan Hetteema 1855 treffen we enkele copiën aan van de testamenten der Camminga's. Het testament van Pieter Camminga uit 1521 laat zowel Hollandse als Friese elementen zien. Dat van Wytthie van Camminga is geheel in de Nederlandse taal gesteld. Burger 1944 verwijst ook naar de opgenomen testamenten bij Haan Hetteema. Hij ziet ook dat deze taal vooral Hollands is. Maar, zegt Burger, hieruit hoeft nog niet te volgen dat de heren in hun omgang met de eilanders ook deze taal hebben gebezigd. Voor Burger zijn de eerder genoemde contacten met Holland en met name Amsterdam belangrijker geweest voor het proces van 'verhollandsing' van het Amelands.

Welke van de twee genoemde factoren, namelijk 'handel' en 'regering', het meest van betekenis is geweest is verder niet echt van belang. Zij maken beiden duidelijk waarom het Amelands, evenals het Stadsfries, een Hollands-Friese mengtaal is. Om nog een citaat van Winkler aan te halen:

“De Amelanders zijn van oorsprong echte Friezen, die in vroegere eeuwen de friesche taal gesproken hebben, maar later hun aloude taal met een nederduitschen tongval hebben verwisseld. Dien ten gevolge spreekt men dus tegenwoordig op ‘t Ameland, even als in de friesche steden, niet slechts met een frieschen tongslag, maar de volkstaal is er, ofschoon nederduitsch, toch zeer sterk met friesche klanken, woorden, uitdrukkingen en zinwendingen vermengd.” (Winkler 1874: 483)

Winkler kan het begin van de Hollandse invloed niet goed dateren maar zegt dat voor de Hervorming op Ameland nog algemeen Fries gesproken werd. Door de bewoners van het gehucht Buren werd in 1786 nog Fries gesproken. Als we het Amelands dialect vergelijken met het Stadsfries blijkt de tongval van Ameland meer naar het Hollands te neigen. Als voorbeeld geeft Winkler de lange *i* die in vele woorden reeds is vervangen door de Hollandse

ij. Ook Hof 1933 noemt het Amelander dialect “iets meer Frankisch dan dat der [Friese] steden”. Burger 1944 geeft de volgende verschillen met het Stadsfries:

1. Het kenmerkende Stadfriese *wuden, suden, wudde*, is hier vervangen door (het Hollandse) *wouwen, souwen, wo'dde*.
2. Meervoudsvorm verleden tijd der werkwoorden zonder n: *wij (jimmer, sij) kwamme, gonge, ware, hadde, atte* (aten).
3. In plaats van de verkleiningsuitgang tsje hoort men: ke of je: in plaats van *bitsje, mantsje, appelsje, molentsje, torentsje*: *bitke* of *bitje, mantke, appelke, mull'ntke, torentke*.
(Burger 1944: 274)

Overigens moet men bij de bestudering van het Amelands rekening houden met een duidelijk oost-west onderscheid. Dit heeft te maken met het feit dat Nes en Buren vroeger vrijwel geheel katholiek waren, Hollum en Ballum daarentegen protestant. In die tijd was het voor een jongen uit Hollum haast onmogelijk om met een meisje uit Buren te trouwen. Ook de relatief grote afstand tussen de oostelijke en westelijke dorpen op het eiland heeft het onderlinge contact niet gestimuleerd.

Een voorbeeld van een oost-west verschil in het dialect is het suffix-gebruik dat sterk lokaal bepaald is: In Nes en Buren (oost) gebruikt men het verkleinsuffix -(t)je, in Ballum en Hollum (west) gebruikt men -ke. Haverkamp 1946 spreekt ook nog van verschil in uitspraak tussen Ballum en Hollum. Zo zouden Hollumers zeggen: *oaid hoat op de soader*, waar Ballumers zeggen: *âd hât op de sâder* (oud hout op de zolder). Het verschil tussen oost en west is echter het meest opvallend.

In Nes heeft men het meeste Hollands in de spreektaal opgenomen, zoals Winkler 1874 reeds vaststelde en wat ik zelf in 1999 ook geconstateerd heb. Winkler noemt de westelijke dorpen het meest ouderwets in hun taalgebruik. Hij vermeldt echter ook dat in het oostelijke Buren nog lange tijd Fries werd gesproken. Een eilandbewoner afkomstig uit Buren deelde mij mee dat in Buren het meest ouderwetse taalgebruik te vinden was, terwijl een geboren Hollumer mij hetzelfde wilde doen geloven voor Hollum. Verder onderzoek zal hieromtrent misschien meer duidelijkheid verschaffen.

4.2. Het Midslands

Op Terschelling treffen we drie verschillende dialecten aan: het Westers, het Midslands en het Aasters. Alleen het Midslands is hier van belang omdat dit dialect, evenals het Stadsfries, een Hollands-Fries mengdialect is. Heeroma 1934 beweert dat Terschelling van oorsprong Noordhollands oftewel Frankisch is en dat zowel west en oost indertijd gekoloniseerd zijn

door Friezen. Knop 1934 neemt hier stelling tegen, hij komt met zowel historische als taalkundige argumenten. Hij spreekt van Hollandse invloed op dit van oorsprong Friese eiland sinds 1615, het jaartal waarin Terschelling aan de Staten van Holland overging.

Het Midslands is volgens Knop een 'frankisch dialect met een Fries substraat'. Hiervoor draagt hij het argument aan dat het Midslands in zijn onderlaag zuivere Friese woorden heeft: vaktermen en woorden uit de kinderspeeltaal en het huiselijk verkeer. Verder heeft de syntaxis Friese kenmerken zoals de groene woordvolgorde en bijzinnen met hoofdzinsvolgorde: 'Ze plaagden hem zo, dat hij kon het niet langer uitstaan'. Heeroma 1935 meent echter dat zowel de door Knop genoemde woorden als de syntactische verschijnselen van oorsprong Noordhollands zijn. Heeroma verwerpt dus de algemene opvatting dat Noord-Holland van oorsprong Fries is. Over de dialecten van Vlieland en Midsland zegt Heeroma:

“Beide dialecten hebben een aantal trekken gemeenschappelijk met het Tessels, Wieringens, Drechterlands, Zaaans, enz., die in het Stadfries ontbreken.” (Heeroma 1934: 24)

De overeenkomsten tussen dialecten rond het voormalig Zuiderzee-gebied zijn wel vaker genoemd (Winkler 1874). We kunnen echter weer stellen dat al deze dialecten van oorsprong Fries zijn: het standpunt van Heeroma lijkt dus niet waarschijnlijk.

Dat de oorspronkelijke bewoners van Terschelling Friezen waren toont Knop aan door te wijzen op de landsnamen. Het was vroeger gebruikelijk dat de landerijen vernoemd werden naar de gebruiker. Op Terschelling bevatten de meeste landsnamen Friese persoonsnamen. Ook landsnamen die niet verwijzen naar een persoon zijn vaak van Friese herkomst. Ook Smit 1971 komt met dit argument van Friese toponiemen. De komst van de Friezen op het eiland situeert hij in de negende eeuw. Van Hollandse invloed moet dan sprake geweest zijn sinds de tijd net voor de Hervorming. Volgens hem spelen religieuze motieven een belangrijke rol in het onderscheid tussen de dialecten van oost en west en het Midslands. De taalgrens in het noorden komt volgens hem overeen met de kerkelijke grens. Dit zegt ook Heeroma 1934 en volgens Knop 1969 vielen de taalgrenzen behalve met de kerkelijke grenzen ook samen met de schoolgrenzen. Over het Midslands zegt Smit:

“In Hollânsk dialekt, mar dúdlik mei Fryske stân fan ‘e mûle útsprutsen en dúdlik rêstend op in Frysk substraet. “(Smit 1971: 21)

“Bisûnder nijsgjirrich is it Meslânzers, om de oerienkomst mei Stedfrysk en Biltsk, mar ek om de forskillen.” (Smit 1971: 24)

Ook voor de verhollandsing van Terschelling kunnen we weer de eerder aangetroffen oorzaken noemen: handel en regering. Door de ligging in de Noordzee was Terschelling een belangrijke havenplaats op de route naar zowel Noordelijke als Zuidelijke gebieden. Door de

gunstige ligging aan het zeegat "t Vlie" profiteerde Terschelling van de opkomst van de Hanzesteden rond de Zuiderzee. Het belang van de haven van West-Terschelling hing nauw samen met de toegankelijkheid van de Zuiderzee. Die was erg ondiep waardoor de grotere schepen er moeilijk in konden. Dat betekende dat grote schepen, bijvoorbeeld die van de Oostindische Compagnie, bij de eilanden overgeladen moesten worden in kleinere schepen. Zo raakte Terschelling verbonden met Amsterdam en de Compagnieën. (Smit 1971).

Het Vlie en het Marsdiep waren strategische vaarwateren wat het belang van de waddeneilanden in die tijd duidelijk maakt. Bij Boer 1980 trof ik een citaat aan van Spahr van der Hoek uit 'Terp en fjild':

Skylge lei aan it Fly, ien fan de wichtige útgongen fan de Suderséstêdden, en it hie in min of meer natuerlike haven, wylst it Amelân, mei inkeld in ré, hwat fansiden lei. (Boer 1980: 82)

De gunstige ligging van deze haven maakte Terschelling tot slachtoffer van een langdurige Hollands-Friese machtsstrijd. Men neemt aan dat de eerste inwoners Friezen waren die het eiland nog te voet hadden kunnen bereiken. In 1322 werd het eiland ook nog bestuurd door een lid van een Fries adelslacht: in de veertiende en vijftiende eeuw regeerden hier de Popma's. Tijdens de koude oorlog tussen Holland en Friesland wist Terschelling neutraal te blijven. In 1615 werd de Heerlijkheid Terschelling echter verkocht aan de Staten van Holland. Het Hollandse bestuur was gezeteld in Midsland. Volgens Knop 1946 nam de bevolking de taal van de Hollandse ambtenaren over, niet alleen om met hen te communiceren, maar ook omdat deze taal meer prestige genoot. Omdat de eilanden ver verwijderd waren van de politieke en economische centra had de Hollandse overheid hier echter weinig toezicht. Daardoor konden de eilanders in veel opzichten hun eigen weg gaan. In 1806, na de oorlog met de Engelsen, raakte Terschelling onder Fries bestuur. In 1814 behoorde Terschelling weer aan Noord-Holland. In de tweede wereldoorlog werd het eiland staatkundig ingedeeld bij de provincie Friesland, als gevolg waarvan Terschelling nu een Friese gemeente is.

Net als op de overige eilanden vinden we op Terschelling onder de bewoners een groot vrijheidsbesef, tegelijkertijd sterke afhankelijkheid van elders.

Door haar karakter als kust- en zeevarend volk, heeft de bevolking van Terschelling sterke vermenging ondergaan. Vooral in West vestigden zich vreemde vissers (van Wieringen, Texel, Urk) en van vreemde kapiteins- en zeeliedenfamilies. Knop 1946 noemt voor de periode 1801-1811 een percentage van 27,5 % gemengde huwelijken. De komst van vreemden was ook aan andere factoren te wijten: de vestiging van een Hollandse regering; het feit dat Terschelling lange tijd een vrijplaats was; het verblijf van de watergeuzen tijdens

de opstand. In de 19e eeuw zorgde de komst van de Zeevaartschool voor een toevoer van niet-Terschellingers. Ook Terschellingers zelf trokken naar elders (zie ook bijlage VI). Door de zeevaart bestonden er relaties met allerlei plaatsen in het Zuiderzeegebied: Kampen, Harderwijk. Het eiland vormde met de steden en dorpen rondom de Zuiderzee een economisch-geografische eenheid (Smit 1971). Ook waren er contacten met andere landen.

Bij Boer 1980 vinden we een overzicht van de herkomst van Nederlandse schippers in de 16e/17e eeuw. Hier worden de plaatsen genoemd die de meeste schippers leverden. Voor de jaartallen 1575, 1605 en 1646 heb ik steeds de eerste vijf plaatsen overgenomen om een beeld te geven van de betekenis die Terschelling daarin had.

1575		1605		1646	
Enkhuizen	87	Enkhuizen	70	<i>Terschelling</i>	72
Hoorn	65	Amsterdam	50	Vlieland	71
Medemblik	54	<i>Terschelling</i>	44	Staveren	43
<i>Terschelling</i>	44	Hoorn	43	Harlingen	38
Vlieland	39	Vlieland	31	Enkhuizen	37

Opvallend is de opkomst van Amsterdam in 1605 terwijl zij in 1646 haar positie weer geheel kwijt is. Verder zien we in 1646 een sterke daling van het aantal schippers uit Enkhuizen, dat hiervoor steeds bovenaan stond. Het aantal schippers van Terschelling en Vlieland laat een stijgende lijn zien waarbij Terschelling in 1646 aan de top staat met het grootste aantal schippers.

Voor een nauwe relatie tussen Terschelling en Amsterdam zijn wel de meeste aanwijzingen te vinden. Bij Knop 1969 lezen we:

De relatie met Amsterdam is altijd zeer groot geweest en menig Terschellinger was de Buitenkant (Prins Hendrikkade) even vertrouwd als de Walle (Willem Barentzkade). Amsterdam was de thuishaven van Oostindievaarders, die een groot deel van hun bemanning van de eilanden, en niet in de laatste plaats van Terschelling, betrokken. (Knop 1946: 91)

Van de relatie met Amsterdam zijn al vroege bewijzen te vinden. Zo noemt Knop 1946 de registers van het biertol te Amsterdam, waarin schippers genoemd worden die bier van Hamburg aanvoeren en dit vervolgens naar Amsterdam brachten. Hieronder bevonden zich veel schippers afkomstig van Terschelling. Het kwam voor dat een gedeelte van de vracht

gelost werd in de eigen thuishaven. Uit de bronnen blijkt dat in 1365 zeventig ton gelost werd op Terschelling.

In Akveld [e.a.] 1977 wordt een aantal belangrijke reders genoemd. De grootste reder was Jan Ibess, in 1579 geboren op Terschelling. Hij trouwde in 1604 met een Amsterdamse vrouw. Hij vestigde zich in Amsterdam als reder en koopman.

In het begin van de achttiende eeuw vormde de walvisvaart met name in Noord-Holland een belangrijke bron van inkomsten. Behalve uit Noord-Holland waren de commandeurs afkomstig van Terschelling en Ameland en het Noordfriese eiland Föhr. De meeste rederijen waren gevestigd in de Zaanstreek en Amsterdam. In het voorjaar trokken duizenden mannen en jongens naar deze plaatsen. Ook de walvisvaart kan dus zijn aandeel hebben gehad in de contacten tussen bewoners van de Waddeneilanden en Hollanders.

In Dekker 1972 worden zo'n dertig kapiteins uit de achttiende en negentiende eeuw beschreven. Er wordt voor ieder melding gemaakt o.a. van geboorte- en sterfplaats, en van de schepen waarop gevaren werd. Hieruit blijkt dat een groot aantal van de kapiteins uit Midsland afkomstig was. (In veel gevallen wordt overigens alleen 'Terschelling' vermeld). De belangrijkste havens die door de Terschellingers werden aangedaan zijn Amsterdam, Rotterdam en Harlingen. Veel schepen waren afkomstig uit rederijen van Amsterdam. Ook blijkt dat hieruit een aantal huwelijken tussen Amsterdammers en Terschellingers is voortgekomen. Vooral in de trouwboeken van de gemeente Sloterdijk uit de zeventiende en achttiende eeuw komen veel Terschellingers voor. Boer 1980 maakt tevens melding van notariële archieven waarin contracten zijn te vinden, gesloten tussen Amsterdamse bevrachters en schippers van de waddeneilanden, vooral Terschelling en Vlieland.

Ter koopvaardij gingen overigens weinig stedelingen. Buiten de Amsterdammers waren het over het algemeen Waddeneilanders, Groningers en Friezen die een groot aandeel hadden in de Europese vaart. Met enkele vissersdorpen werden de Waddeneilanden de 'grootste oefenen kweekscholen voor de zeevaart' genoemd. In Akveld 1977 lezen we iets over de samenstelling van bemanningen bij de koopvaardij. Monsterrollen verstrekken hierover de meeste informatie. Van de grote havensteden zijn alleen die van Amsterdam over 1770 tot 1838 bewaard gebleven. Uit een steekproef over 1821-1822 zijn de volgende gegevens interessant:

Gemiddeld over 1821-1822 genomen, monsterden in Amsterdam per jaar van Ameland 165, Terschelling 102 en Schiermonnikoog 72 man aan. Van de twee overige Waddeneilanden waren de aantallen veel

lager. Uit Hindeloopen kwamen 54 man, uit de stad Groningen 70 en uit de veenkoloniedorpen Veendam en Pekela 87 en 98. (Akveld 1977, deel 3: 157)

Peters-Stobbe 1985 constateert dat veel ex-scholieren van de Terschellinger zeevaartschool naar grote havensteden als Amsterdam en Rotterdam trokken omdat hier de grote scheepvaartmaatschappijen gevestigd waren. Terschellinger zeelieden hebben bij vrijwel alle Nederlandse scheepvaartmaatschappijen/rederijen gevaren. Deze maatschappijen namen graag Terschellinger zeelieden aan, omdat “deze eenvoudig zijn opgevoed, reeds vanaf hun prille jeugd de gevaren der zee enigermate, al ware het slechts door verhalen, hebben leren kennen en veelal vooraf weten wat ontberingen zijn, of liever deze niet tellen” (citaat uit Stapert 1882, overgenomen uit Peters-Stobbe).

In Noord-Holland werden de beroepen van zeeman en boer vaak gecombineerd. Wanneer in de winter niet werd gevaren, moesten de inkomsten van het land komen. Op Terschelling waren echter weinig mogelijkheden in de agrarische sector. In Akveld worden uitkomsten vermeld van een onderzoek naar de demografische en beroepsstructuur in de eerste helft van de negentiende eeuw. Daaruit blijkt dat in West-Terschelling vooral zeelieden woonden en dat Oost-Terschelling meer agrarisch was. Midsland valt ook onder Oost-Terschelling.

Gedetailleerd onderzoek (..) wees uit dat in 1850 West-Terschelling 1600 inwoners telde, van wie 180 zeelieden, 17 koopvaardijkapiteins en 57 loodsen, vissers e.a. Er waren 21 merendeels grote boerenbedrijven. In Oost-Terschelling woonden toen 1320 mensen, van wie 80 ter zee voeren. Driekwart van hen was jonger dan dertig jaar. Zij behoorden tot de armen of waren boerenzoons die voor enige jaren naar zee gingen. Na verloop van twaalf jaar bleken zeventien zeelieden met varen gestopt te zijn en boer geworden en vijf waren een winkel begonnen. (Akveld 1977, deel 3: 162)

Ook Smit 1971 geeft dezelfde verdeling tussen oost en west. Hij noemt West-Terschelling de plaats van zeelieden, loodsen en schippers; terwijl de bevolking van Oost-Terschelling maritiem-agrarisch georiënteerd is. We kunnen voor Oost dus wel de mogelijkheid aannemen van een gecombineerd beroep boer/zeeman. Ook bij Peters-Stobbe 1985 vinden we nogmaals deze indeling. Interessant is echter wat hij zegt over Midsland:

Een uitzondering op Oost-Terschelling vormt Midsland, dat als belangrijkste dorp met de grootste bevolkingsconcentratie een beroepsstructuur heeft, die vergelijkbaar is met die van West. Ook in Midsland wonen zeelieden die geen binding hebben met de landbouw, middenstanders, arts(en), predikant(en), onderwijzers en ambtenaren. (Peters-Stobbe 1985: 14)

De tabel in de bijlage, overgenomen uit Smit 1971, laat de beroepsstructuur van Oost-Terschelling in 1850 en 1862 zien. Deze bevestigt nog eens het beeld dat we hierboven kregen. Van heel oost heeft Midsland namelijk het grootste aantal zeelieden onder zijn inwoners. Smit 1975 wijst ook op de aparte positie van Midsland binnen Oost-Terschelling door het grote aantal zeelieden dat geen binding heeft met de landbouw. Ook de vroegere bestuursfunctie van Midsland zorgt voor een afwijkende beroepsstructuur. Peters-Stobbe deed zelf voornamelijk onderzoek naar de samenstelling van de zeevaartschool op Terschelling. Deze werd in 1875 opgericht. De meeste leerlingen van de zeevaartschool waren afkomstig uit West. Ook hier zien we weer een relatief hoog percentage Midslandse leerlingen. Dit hoge percentage verklaart Peters-Stobbe door de aparte beroepsstructuur, die gelijkenis vertoont met die van West-Terschelling.

Onder de eerste leerlingen die de zeevaartschool bezochten bevonden zich zonen van artsen, predikanten, onderwijzers en ambtenaren. Het lijkt er dus op dat de zeevaartscholen in hoog aanzien stonden. Over de maatschappelijke positie die de zeelieden innamen is verder weinig bekend. Wel behoorden de schippers en commandeurs zeker tot de voornaamsten in hun woonplaats. De woningen van Terschellinger commandeurs lieten grote welstand zien.

Het voorgaande laat ons zien dat er door de eeuwen heen altijd veel contacten zijn geweest tussen Terschellingers en 'vreemden'. Door de handel en scheepvaart kwamen de eilandbewoners in contact met anderstaligen, waaronder veel Hollanders, waardoor zij genoodzaakt werden hun taal enigszins aan te passen om zich verstaanbaar te maken. Smit 1972 meent ook dat handel en scheepvaart een belangrijke rol hebben gespeeld in het proces van verhollandsing van de taal. Hij spreekt van 'een soort lingua franca' in het volgende fragment:

Zelfs het gecombineerde geweld van ambtelijke en kanseltaal zou misschien onvoldoende geweest zijn om tot het Midslanders te leiden, als de handel en scheepvaart niet een Hollands gekleurde taal hadden geëist. Het dialect is namelijk tegelijk een soort lingua franca geweest voor het hele eiland en was ook de taal waarin men zich tot de vreemdeling richtte. We kunnen ons voorstellen, dat het in een ver verleden een soort tweede taal was die ieder kende en die in de zeventiende eeuw in Midsland de dagelijkse omgangstaal werd, dank zij de aanwezigheid van niet alleen de dominee en de lokale ambtenaren, maar ook van de schoolmeester, allen figuren waar men als vrijen en gelijken mee omging. (Smit 1972: 200)

De hele geschiedenis van het eiland kan als het ware worden afgelezen uit de taal. Zo herinneren de woorden *jou* (holle weg) en *jeure* (doen) nog aan de vaart op Scandinavië. Knop 1946 spreekt van een 'zelfstandige ontwikkeling' van het Terschellinger dialect in het volgende fragment:

Een gevolg van deze zelfstandige ontwikkeling is, dat het Schellinger dialect ten opzichte van de vastelandsdialecten deels op een oudere, deels op een nieuwere trap staat. (Knop 1946: 70)

Het Terschellinger dialect heeft nog oude woorden bewaard die in het Fries en/of het Nederlands reeds verdwenen zijn. Ook vinden we Engelse woorden in het Terschellings terug.

Knop 1954 geeft een overzicht van de klankleer van het dialect van Midsland (M), waarbij een vergelijking wordt gemaakt met het Leeuwarder dialect (L).

Overeenkomsten met het Stadsfries:

- wgm. e en umlauts-e voor r+dentalen zowel in L. als M. gerekt in *pea'd* (paard), *lea's* (laars)
- ronding van i<e>u in *guster* (gisteren)
- de vocaal in *lèège* (leggen) en *sèège* (zeggen) wordt gerekt
- wgm. i> e is a geworden in L. *hasses* (hersen), M. *hassens*; *da(r)tech* (dertig)
- bewaard is de u in L. en M. in *kugel* (kogel), *kum* (kom) en *krum* (krom)
- wgm. u in open lettergreep > ø (eu) in *feugel* (vogel), *seun* (zoon), *seumer* (zomer)
- wgm. e2 en wgm. ai worden in L. en M. ie of ië: *biër* (bier) en *stiën* (steen)
- wgm. î in L. en M. i in *blike* (blijken), *drive* (drijven)
- wgm. au is L. en M. oë voor dentalen in *bloat* (bloot) en *groat* (groot) (licht diftongisch)
- de r voor d, t en s is uitgevallen
- de n van de infinitief is geapocopeerd: *lope*, enz.

- in het midden van een woord is de k na s weggefallen: L. *wasse* M. *wosse* (wassen) Fr. *woskje*
- intervocalische d is in L. en M. gebleven: *breide* (breien)
- intervocalisch i in plaats van d in L. en M. uit 't Hollands overgenomen: *dooie* (dode)
- na n is de d afgefallen als een i voorafgaat: *kiin* (kind) en *wiin* (wind)
- de g verdwijnt in 'krijgen': *krije*
- syncope van de f voor s, st, t: *sels* (zelfs), *hest* (herfst), *helt* (helft)
- v en z zijn in de anlaut f en s, g in de anlaut is een stemhebbende explosief
- het zwakbetoonde achtervoegsel -heid verliest de h: *waaryt* (waarheid)

Afwijkingen van het Stadsfries:

- de Friese overgang van a>o: L. *skad* schaduw, M. *schòòt*. ; M. *glos* voor 'glas'; M. *hòònd* voor 'hond'. Ook de rekking voor nd, nt is geen Stadsfries.
- de typische L. vormen *wud* (wordt), *wudde* (worden) zijn in M. *wot* en *worre*

- bij niet-rekking verschijnt voor r+dentaal in L. ü in *bussel* (borstel), *bust* (borst); M. *bostel* en *bost*.
- Sfr. *suden* (zouden) en *wuden* (wilden) in M. *souen* en *wouen*
- De L. vocaal ü < o < ô in *ik mut*, *dou must*, *ik must*, *mutten* (moeten) verschijnt in M. als *ik mot*, *dou most*, *ik mos*, *motten*.
- L. ü < ô in *guud* (goed), *futen* (voeten), *skunen* (schoenen) kent M. niet: *goëd*, *foetn*, *schoenn*
- assimilatie van de n aan voorafgaande labiaal heeft M. niet, vgl. L. *loopm* en M. *lopen*
- de neiging tot assimilatie is in M. minder sterk dan in L., vgl. L. *bussel*, M. *bostel* (borstel)
- in samenstellingen is de g in M. een stemloze spirant, in L. een stemhebbende explosief

5. Hypothesen

Reeds in de vraagstelling heb ik gesuggereerd dat de mengdialecten van Midsland en Ameland zijn ontstaan door Hollandse invloed. Sipma 1917 echter veronderstelt dat het Stadsfries op Ameland is ontstaan door contacten met de Friese steden. Dit lijkt niet aannemelijk aangezien er in de historie van Ameland meer aanwijzingen te vinden zijn voor Hollandse invloeden. Ditzelfde geldt voor Midsland op Terschelling. De eerste hypothese die ik dus wil formuleren is de volgende:

1. De mengdialecten van Ameland en Midsland zijn zelfstandig ontstaan en niet door het overspringen van het Stadsfries uit de Friese steden.

De houdbaarheid van deze stelling is al enigszins aannemelijk gemaakt door de hierboven beschreven historie van de eilanden. Hierin wordt de herkomst van de Hollandse invloed duidelijk getraceerd. Voor de volledigheid wil ik ook tot een talig vergelijk komen tussen het Stadsfries enerzijds en de dialecten van Ameland en Midsland anderzijds om verschillen aan te kunnen tonen. De bovenstaande hypothese wordt bevestigd wanneer a) de verdeling Hollands-Fries anders is dan in het Stadsfries b) specifiek Stadsfrie kenmerken niet in de dialecten aanwezig zijn en c) de dialecten eigen ontwikkelingen laten zien. Daarbij geldt b als sterkste bewijs.

Wat de Hollandse invloed op de eilanden betreft, deze kan natuurlijk meer of minder geweest zijn dan de Hollandse invloed in de Friese steden. Voor het dialect van Leeuwarden constateerde Van Bree overeenkomsten met het Fries op het gebied van de niet-geaccentueerde morfologie, op syntactisch en fonologisch niveau. Dit zijn de meest stabiele elementen van de taal die het minst voor verandering vatbaar zijn. Als nu de Hollandse invloed op de eilanden sterker is geweest dan in Leeuwarden zou dit kunnen betekenen dat

het Hollands in deze dialecten ook in de stabiele niveaus is doorgedrongen. Is de Hollandse invloed hier echter minder sterk geweest dan in Leeuwarden, dan zullen de instabiele niveaus waarschijnlijk nog meer Friese kenmerken bezitten. Naar aanleiding van eerdere bevindingen op Ameland (Jansen 1999) verwerp ik deze laatste mogelijkheid en ga ik ervan uit dat de Hollandse invloed op de eilanden misschien sterker is geweest dan op de Friese steden maar zeker niet minder. In het kader van de stabiliteitstheorie wordt mijn volgende hypothese dan:

2. In de dialecten van Ameland en Midsland is het Hollands doorgedrongen tot de instabiele taalniveaus en eventueel ook in mindere mate tot de stabiele taalniveaus.

Dit betekent dat aangetoond moet worden dat de woordenschat en de lexicale fonologie van deze dialecten overwegend uit Hollandse elementen bestaan; dat de morfologie deels uit Hollandse, deels uit Friese elementen bestaat waarbij het Fries niet het grootste aandeel heeft; de syntaxis en fonetiek zullen over het algemeen Fries geluid worden met eventuele Hollandse kenmerken. Als het omgekeerde het geval is, als alle taaldomeinen voor het merendeel uit Friese elementen bestaan, is de Hollandse invloed op de eilanden minder sterk geweest als in de steden en zal bovenstaande hypothese verworpen moeten worden.

Ik zal de hypothesen toetsen aan de hand van een enquête die ik zal afnemen onder de oudste generaties inwoners van Ameland en Midsland. Daarin zijn de verschillende taaldomeinen verwerkt zodat gekeken kan worden naar de verdeling Hollands-Fries over de stabiele en instabiele domeinen. Ook worden specifiek Stadsfrieze kenmerken getoetst.

6. Het onderzoek

6.1 Het interview

Het interview bestaat uit de volgende onderdelen:

1. Het vertalen van dialectwoorden naar het Nederlands
2. Het omzetten van Nederlandse woorden in dialect
3. Het vertalen van Nederlandse zinnen in het dialect
4. Het maken van verledentijdsvormen
5. Het kiezen tussen twee (of meerdere) dialectvormen (samenstellingen/afleidingen)
6. Het maken van meervoudsvormen
7. Het maken van verkleinwoorden
8. Het vervoegen van werkwoorden
9. Het kiezen tussen twee (of meerdere) dialectzinnen
10. Het beoordelen van dialectzinnen

Het doel van het interview is om de in §5 genoemde hypothesen te toetsen. Er zal dus worden gekeken naar de verdeling van Hollands en Fries over de verschillende taaldomeinen. Tevens wordt gekeken naar het voorkomen van specifiek Stadsfrieze kenmerken.

De volgende taaldomeinen zijn in het interview verwerkt: (zie ook 2.2)
inhoudswoorden; lexicale fonologie; morfologie (+accent); morfologie (-accent);
functiewoorden; syntaxis; uitspraak.

Bovenstaande taaldomeinen worden getest aan de hand van verschillende testmethodes: de productie-test, waarbij de proefpersonen een woord of een zin moeten produceren; de acceptabiliteits-test, waarbij de proefpersonen een woord of zin krijgen voorgelegd waarvan zij moeten zeggen of zij deze wel of niet acceptabel vinden; de contrast-test, waarbij verschillende woorden of zinnen worden gegeven waaruit de proefpersonen een keuze moeten maken.

De informanten van Ameland en Midsland krijgen dezelfde vragenlijst voorgelegd. Dit maakt vergelijking van de beide dialecten makkelijker. De informanten krijgen een vragenlijst voorgelegd die zij vervolgens mondeling dienen te beantwoorden. De antwoorden worden door mij schriftelijk vastgelegd en tevens opgenomen op de band.

Ik zal voor elk van de onderdelen van het interview een korte inhoudsbeschrijving geven waarbij vooral de taaldomeinen die erin verwerkt zijn worden beschreven en de manier van testen wordt vermeld.

1. Inhoudswoorden: passieve kennis

Hier wordt gevraagd naar de betekenis van dialectwoorden. De ene helft van de woorden komt zowel voor in het Fries als het Stadsfries, de andere helft komt alleen voor in het Fries. De vraag is of de informanten de fr/sfr woorden kennen, en eventueel ook Friese woorden die onder de sprekers van het Stadsfries onbekend zijn. In dit onderdeel wordt gebruik gemaakt van de productie-test. De volgende woorden zijn opgenomen:

Fr+sfr	Fr-sfr	betekenis
	<i>belij</i>	hinder
	<i>gland</i>	gloed, vuur
	<i>lyts</i>	klein
	<i>kaai</i>	sleutel

<i>kel</i>		verschrikt
<i>kloek</i>		in de bet.: zuinig
<i>knibbel</i>		knie
<i>krekt</i>		precies, correct
	<i>mek</i>	zware klap
<i>noflek</i>		gezellig

2. Inhoudswoorden: actieve kennis

In dit onderdeel moeten dialectwoorden geproduceerd worden. Hier worden Nederlandse woorden aangeboden waarvoor het Stadsfries en/of het Fries afwijkende varianten kennen. Er wordt hier gekeken of de informant deze afwijkende vormen noemt of dat hij bij het Nederlandse woord blijft. Ook hier is sprake van een productie-test.

Nederlands	+Fr-Sfr		Nederlands	+Fr+Sfr
avond	<i>jûn</i>	(sfr. <i>aven(d)</i>)	karnemelk	<i>súp</i>
paard	<i>hynder</i>	(sfr. <i>peard</i>)	zakdoek	<i>búsdboek</i>
kind	<i>bern</i>	(sfr. <i>kyn</i>)	pissebed	<i>krobbe</i>
vader	<i>heit</i>	(sfr. <i>fader</i>)	pollepel	<i>sleef</i>
asbak	<i>jiskebak</i>	(sfr. <i>asbak</i>)	zoen	<i>tút</i>

3. Lexicale fonologie/uitspraak/morfologie (-acc)

Hier moeten Nederlandse zinnen vertaald worden naar het dialect. In dit onderdeel zijn verschillende taaldomeinen verwerkt. Hieronder wordt vermeld welke afwijkingen van het Nederlands en/of Fries wij hier verwachten. Dit zijn kenmerken van het Stadsfries. De vraag is of deze kenmerken ook in het Amelands en Midslands aanwezig zijn. Productie-test.

1. De kinderen <u>speelden</u> elke week buiten	[öü]	[e]	[ü]	<i>speulden</i>
2. In de zomer <u>lopen</u> zij met blote benen	[öü]	[oa]	[ië]	<i>lope</i>
3. Vaak <u>bezeerden</u> zij hun voeten aan stenen en stekels	[ü]	[ië]	[i:]	<i>besearden</i>
4. Als het begon te <u>schemeren</u> moesten ze naar huis	[i:]	[ü]		
5. Kees vond een <u>dode vogel</u> achter de dijk	[oa]	[öü]	[i:]	
6. Veel kinderen <u>hebben</u> nieuwe schoenen gekregen	[öü]	[ei]	[ü] [e]	<i>hewwe</i>
7. <u>Altijd</u> ben ik mijn <u>borstel</u> kwijt	[i:]	[ö]		r-deletie
8. Het <u>lauwe</u> water voelt koud op m'n <u>borst</u>	[ei]	[ö]		r-deletie

De onderstreepte woorden zijn van belang voor respectievelijk de morfologie en de uitspraak. Het gaat om de volgende morfologische kenmerken:

-meervoudsvorm tegenwoordige tijd zonder slot-*n*: [lope] [hewwe]
 -meervoudsvorm verleden tijd met -*n*: [speulden] [besearden]

Het verschijnsel van r-deletie is een kenmerkend verschijnsel in de uitspraak.

We hebben hier te maken met vier typen klanken: klanken die overeenkomen met het Nederlands (Hollands), waarbij sommige op een andere manier worden uitgesproken; klanken die overeenkomen met het Fries; klanken die overeenkomen met zowel het Nederlands als het Fries; zelfstandige klankontwikkelingen.

	Stadsfries		Nederlands	Fries	
1.	<i>speulden</i>	[öü]	spelen	spylje	+sfr+nl
	<i>week</i>	[e]	week	wike	+sfr+nl
	<i>búten</i>	[ü]	buiten	bûten	+sfr+nl
2.	<i>seumer</i>	[öü]	zomer	simmer	+sfr+nl
	<i>bloat</i>	[oa]	bloot	bleat	>sfr. uitspraak
	<i>biëne</i>	[ië]	been	skonk	>sfr. uitspraak
3.	<i>fúten (foët)</i>	[ü]	voet	foet	>sfr. ontwikkeling
	<i>stiëne</i>	[ië]	steen	stien	>sfr. uitspraak
	<i>stikels</i>	[i:]	stekel	stikel	+sfr+fr
4.	<i>skimere (skemere)</i>	[i:]	schemeren	skimerje	+sfr+fr
	<i>hús</i>	[ü]	huis	hûs	+sfr+nl
5.	<i>doad</i>	[oa]	dood	dea	>sfr. uitspraak
	<i>feugel</i>	[öü]	vogel	fûgel	+sfr+nl
	<i>dyk</i>	[i:]	dijk	dyk	+sfr+nl+fr
6.	<i>feul</i>	[öü]	veel	folle	+sfr+nl
	<i>nij (nieuw)</i>	[ei]	nieuw	nij	+sfr+fr
	<i>skúnen</i>	[ü]	schoen	skoech	>sfr. ontwikkeling
	<i>kregen</i>	[e]	gekregen	krige(n)	+sfr+nl
7.	<i>altyd</i>	[i:]	altijd	altyd	+sfr+nl+fr
	<i>bussel</i>	[ö]	borstel	boarstel	>sfr. ontwikkeling
8.	<i>lij (lauw)</i>	[ei]	lauw	lij	+sfr+fr
	<u> </u> <i>burst</i>	[ö]	borst	boarst	>sfr. ontwikkeling

4. Morfologie (+acc)

Er worden hier Nederlandse zinnestelsels aangeboden waarvan alleen het geursiveerde woord vertaald hoeft te worden in het dialect. Er worden zinnen gegeven om een context te creëren waardoor de informant zich beter kan inleven. Dit naar aanleiding van mijn ervaringen

tijdens eerder onderzoek. De Stadsfrieze en Friese varianten zijn hieronder vermeld. Productie-test.

Voor de gevallen waarin sprake is van een zelfstandige Stadsfrieze klankontwikkeling is dit tussen haakjes vermeld. Voor een lijst van sterke werkwoorden in het ndl./fr./sfr./am. zie ook de bijlage.

We hebben op de bank <i>gezeten</i>	sfr. zitten (seten)	fr. sitten	sfr./fr.
Hij <i>kwam</i> mij opzoeken	sfr. kwam	fr. kaam	sfr./nl.
Marie <i>brak</i> een glas	sfr. brak	fr. briek/bruts	sfr./nl.
Kees <i>las</i> gisteren een boek	sfr. las	fr. lies	sfr./nl.
Ik ben op tijd naar huis <i>gegaan</i>	sfr. gongen (gaan)	fr. gongen (gien)	sfr./fr.
Hij <i>zou</i> langskomen	sfr. su	fr. soe	(sfr. ontwikkeling)
Kees <i>moest</i> meekomen	sfr. must	fr. moast	(sfr. ontwikkeling)
Hij <i>riep</i> om hulp	sfr. riep	fr. rôp	sfr./nl.
Vader heeft hem <i>gedragen</i>	sfr. droegen (draagd)	fr. droegen (dragen)	sfr./fr.
Zij <i>durfde</i> niet te komen	sfr. durst	fr. doarst	(sfr. ontwikkeling)

5. Morfologie

In dit onderdeel komen afleidingen en samenstellingen aanbod. Over het algemeen hebben we hier te maken met weinig stabiele elementen. Reeds gevormde afleidingen en samenstellingen hebben we in pasklare vorm in ons mentale lexicon opgeslagen en deze maken dus deel uit van het lexicon. Wat de afleidingen en samenstellingen betreft zijn er weinig regionale verschillen. Toch vinden we enkele uitzonderingsgevallen bij Van Bree. Hieronder komen zowel Stadsfrieze varianten voor die aan de kant van het Nederlands staan, als varianten die overeenkomen met het Fries. Het linkerrijtje betreft de afleidingen, het rechter de samenstellingen. Voor het Nederlandse 'zuinigheid' trof ik in het Amelander woordenboek een vorm aan die afwijkt van zowel het Fries als het Stadsfries, daarom is deze ook opgenomen als keuzemogelijkheid. Er werd hier gekozen voor de contrast-test.

aanwensel	(ndl)	bedguod	(fr)
anwenst	(fr/sfr)	beddegúd	(ndl/sfr)
fergeetachtech	(ndl/sfr)	puntesliper	(ndl/sfr)
fergeetlek	(fr/sfr)	puntsjesliper	(fr)

suneges	(fr/sfr)	eterstied	(fr/sfr)
sunechte	(am)	etenstied	(ndl)
sunigheid	(ndl)		
		bedsplank	(fr/sfr)
werksaamhyd	(ndl/sfr)	beddeplank	(ndl)
werksumens	(fr)		
moardenares	(ndl/sfr)		
moardster	(fr)		

6. Morfologie (-acc)/uitspraak

In dit onderdeel moet de informant van een gegeven substantief het meervoud noemen. In het Stadsfries bestaan meervouden op *-n*, *-s* en *-e(r)s*. Bijzondere vormen zijn te vinden bij Van Bree. Het gaat om het meervoudssuffix *-ers* in *kynders* dat in het Fries onbekend is; de van het Nederlands afwijkende meervoudsvormen *leunings*, *lammen*, *skippen* en *laerzens*; en de vormen *skapen*, *skúnen*, *feranderingen* waar het Stadsfries zich aansluit bij het Nederlands in plaats van bij het Fries. Voor het Stadsfries geldt verder dat men bij het meervoud in de uitspraak de *n* sterk laat horen, bovendien is de *n* syllabisch. Productie-test.

kind-kinderen	sfr. <i>kynders</i>	fr. <i>bern</i>
leuning-leuning	fr./sfr. <i>leunings</i>	
lam-lammeren	fr./sfr. <i>lammen</i>	
laars-laarzen	fr./sfr. <i>learzens</i>	
schaap-schapen	sfr. <i>skapen</i>	fr. <i>skiep</i>
schip-schepen	fr./sfr. <i>skippen</i>	
schoen-schoenen	sfr. <i>skúnen</i>	fr. <i>skuon</i>
verandering-(-en)	sfr. <i>feranderingen</i>	fr. <i>feroarings/en</i>

7. Morfologie (-acc)

In dit onderdeel moet de informant verkleinwoorden vormen. De regel voor het Stadsfries is: *-tsje* na l,n,t, d ; *-ke* na vocaal of m,p, (b), f, s, r; *-je* na k, ch, nk; geen gebruik van tussensjwa. Er werd reeds geconstateerd dat de regel voor het Amelands anders is: hier bestaat tevens een verschil in suffix-gebruik tussen Oost en West. Ook hier is gekozen voor de productie-test.

kop-kopje	fr./sfr. <i>kopke</i>	ei-eitje	fr./sfr. <i>eike</i>
gat-gaatje	fr./sfr. <i>gatsje</i>	lam-lammetje	fr./sfr. <i>lamke</i>
pan-pannetje	fr./sfr. <i>pantsje</i>	pink-pinkje	fr./sfr. <i>pinkje</i>

8. Morfologie (-acc)/functiewoorden

Hier moeten werkwoorden vervoegd worden. Er wordt hier vooral gelet op de vervoeging van de tweede en derde persoon enkelvoud. Voor het Stadsfries geldt dat deze een verschillende vervoeging hebben. Voor de tweede persoon zijn bovendien twee verschillende persoonlijk voornaamwoorden mogelijk: *dou* of *jou*.. We hebben te maken met een productie-test.

lezen	tegenw. tijd		wonen
enkelvoud	1. ik lees	<i>ik lees</i>	<i>ik woan</i>
	2. jij leest	<i>dou leest(e)/jou leze</i>	<i>dou woanst(e)/jou woane</i>
	3. hij leest	<i>hij leest</i>	<i>hij woant</i>
meervoud	1. wij lezen	<i>wij leze</i>	<i>wij woane</i>
	2. jullie lezen	<i>jimme leze</i>	<i>jimme woane</i>
	3. zij lezen	<i>sij leze</i>	<i>sij woane</i>

9. Syntaxis/morfologie/uitspraak

In dit onderdeel komen ook weer verschillende taaldomeinen aanbod. Het gaat hier echter vooral om zinsconstructies die getoetst worden. Er worden zinnen aangeboden in het Stadsfries. De informant moet een keuze maken tussen een zin met een sfr/fr zinsconstructie en dezelfde zin met een Hollandse zinsconstructie. Er wordt dus gebruik gemaakt van de contrast-test. De eigenaardigheden die we zowel in het Stadsfries als in het Fries aantreffen zijn hieronder vermeld. Bovendien wordt hier gekeken naar het weglaten van het *ge-* suffix bij voltooid deelwoorden (morfologie) en worden hier enkele uitspraak-eigenaardigheden getest.

* Groene woordvolgorde: In de rode woordvolgorde staat in een werkwoordelijke eindgroep het hulpwerkwoord voor het zelfstandige werkwoord (infinitief of participium), in de groene woordvolgorde staat het hulpwerkwoord achteraan. In Holland komt over het algemeen de rode volgorde voor, in Friesland de groene woordvolgorde. In het interview komt zowel een voorbeeld voor van groene volgorde in de hoofdzin als van groene volgorde in de bijzin. Bovendien bestaat de werkwoordsgroep in dit laatste voorbeeld uit drie werkwoorden.

Wij moeten hier wat van elkaar kunne verdragen. (hoofdzin)

‘Wij mutte hier wat fan mekaar fe(r)drage kanne.’

Onze moeder zei dat ze het wel graag eens zou willen zien. (bijzin)

‘Ons moeke sei, dat se ‘t wel graag es sien wille su.’

* Infinitief of participium: Het optreden van infinitief of participium hangt waarschijnlijk samen met het onderscheid in de woordvolgorde. Waar men in Holland twee infinitieven achter elkaar gebruikt, kiest men in Friesland voor een participium na de infinitief.

Ik heb dat kunnen doen.

‘Ik he(w) dat doen kunnen.’ (*kannen* is hier volt. deelwoord, te herkennen aan de n)

Ik heb dat soms horen zeggen.

‘Ik he(w) dat soms sêge(n) hoard’

* Nomenincorporatie: Werkwoorden die een vast lijdend voorwerp bij zich dragen worden niet gescheiden in het Fries/Stadsfries.

Hij is naar huis om koffie te drinken.

‘Hij is naar huus te koffydrinke.’

* Absentief: Er wordt gesproken van een absentief wanneer men tegelijkertijd een antwoord krijgt op de vraag ‘Wat doet hij/zij?’ als op de vraag ‘Waar is hij/zij?’. In de voltooide tijd gebruikt men in Holland weer twee infinitieven, in Friesland een participium na de infinitief.

Hij is wezen vissen.

‘Hij het te fissen weest.’ (fries)

‘Hij het an ‘t fissen weest.’ (stadsfries)

* Gebruik van te: Het Fries laat een voorkeur zien voor het gebruik van ‘te’, onder andere in de voltooide tijd van de duratieve constructie ‘zitten’ + ‘te’ + infinitief:

Ze heeft de hele dag zitten breien.

‘Se het de hele dach sitten te breien.’

* Imperativus pro infinitivo: De IPI-constructie is waarschijnlijk ontstaan door reïnterpretatie: omdat in het Fries in sommige gevallen de infinitiefvorm samenvalt met de imperatief werd de infinitief onjuist geïnterpreteerd als imperatief. De Friese constructie ‘en’ + infinitief is al erg oud. (Bree 1993).

Ik raad je aan niet te veel koffie te drinken.

‘Ik raad dy an en drink nyt te feul koffy.’

* Circumpositie: Naast preposities en postposities kent het Nederlands de combinatie van prepositie en postpositie: de circumpositie. Deze komt vooral voor in het Friese taalgebied.

De kinderen liepen langs de sloot.

‘De kynders lipen bij de sloat langs.’

* Weglaten van er: Het partitief of kwantitatief ‘er’ wordt in het Nederlands meestal gecombineerd met een hoeveelheidsaanduidend woord. In het Fries wordt ‘er’ weggelaten.

Heb je nog schone glazen? Nee, ik heb er geen.

‘Hestou nog skoane glazen? Nee, ik he(w) gien.’

Morfologie: het voorvoegsel *ge-* wordt weggelaten bij de voltooid deelwoorden:

weest; seid; skoren (geweest; gezegd; geschoren).

Uitspraak: de uitspraak van *f, s, sk*, in plaats van *v, z, sch*, aan het begin van woorden en van de stemhebbende explosief *g* in de anlaut; *r* wordt vaak weggelaten als er een andere medeklinker op volgt.

10. Functiewoorden/morfologie/uitspraak

In het laatste onderdeel worden dialectzinnen aangeboden. De informant moet de zinnen waar nodig verbeteren. We hebben hier dus te maken met een acceptabiliteitstest. In dit onderdeel komen met name de functiewoorden aanbod. De gerundiumvorm maakt deel uit van de morfologie (-acc). Verder worden dezelfde aspecten als in het vorige onderdeel getoetst (morfologie en uitspraak).

Wat heeft hij tegen je gezegd? enkelvoud	derde	persoon
‘Wat hat er eins teugen dij seid?’ positie	in	onbeklemtoonde

Toen hij dat gezegd had begon ze te huilen. ‘Doe ‘t er dat seid had, begon se te gulen.’	‘t na betrekkelijk voor- naamwoord/gerundium
---	---

Hij was vergeten zijn handen te wassen. ‘Hij was fergeten sien hannen te wassen.’	gerundiumvorm van het infinitief met -n
--	--

Hij heeft zich vanmogen niet geschoren. ‘Hij het him fanmorgen nyt skoren.’	wederkerend voornaamwoord
--	------------------------------

Deze (Stads)Friese kenmerken zijn reeds besproken in § 2.2.

6.2. De informanten

In totaal zijn 24 mensen geïnterviewd: 12 op Ameland en 12 in Midsland. In beide gevallen was voor een gelijke verdeling van de seksen gezorgd. Daarnaast werd op Ameland rekening gehouden met het onderscheid oost-west: er werden 6 mensen in Oost en 6 mensen in West geïnterviewd. Mensen uit Oost moesten in Nes of Buren geboren zijn en hier het grootste gedeelte van hun leven hebben gewoond; mensen uit West moesten in Ballum of Hollum

geboren zijn en hier het grootste gedeelte van hun leven hebben doorgebracht. Op Terschelling werden alleen mensen uit Midsland geïnterviewd. Wat betreft de leeftijd van de informanten heb ik als minimum de leeftijd van 55 jaar gesteld omdat het mij vooral om het oude dialect te doen was. De verdeling was als volgt:

	<i>Ameland: leeftijden</i>		<i>Terschelling: leeftijden</i>	
	man	vrouw	man	vrouw
Oost	62	62	59	59
	68	64	62	74
	81	73	65	74
West	60	61	69	76
	78	80	74	78
	79	81	80	80

6.3. Resultaten

Inhoudswoorden

In het interview waren twee onderdelen opgenomen betreffende de inhoudswoorden. In het eerste onderdeel moesten dialectwoorden naar het Nederlands vertaald worden, in het tweede onderdeel was de volgorde andersom: Nederlandse woorden werden gegeven en er werd gevraagd naar de dialectwoorden. We kunnen deze twee onderdelen ook beschouwen als respectievelijk passieve en actieve kennistests van het dialect. In tabel 1a staan de gegevens van de passieve kennistest. Er werden woorden aangeboden die zowel in het Stadsfries als in het Fries voorkomen en Friese woorden die niet voorkomen in het Stadsfries.

Tabel 1a: Inhoudswoorden. Passief.

Fr+sfr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>	Fr-sfr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
krekt	100 %	100%	belij	0 %	0 %
kloek	0 %	0 %	gland	0 %	0 %
knibbel	100 %	100%	lyts	0 %	0 %
kel	0 %	0 %	kaai	0 %	0 %
noflek	100 %	100 %	mek	0 %	0 %

Van de fr/sfr woorden zijn er drie bekend bij de Amelanders. Het woord *kloek* in de betekenis ‘zuinig’ komt hier niet voor, ook het woord *kel* (verschrikt) is onbekend. Als we kijken naar de Friese woorden zien we dat deze geen van alle in gebruik zijn op Ameland. De woorden *lyts* (klein) en *kaai* (sleutel) werden door de meeste mensen overigens wel herkend als Friese woorden.

De Midslanders kennen dezelfde woorden als de Amelanders. Het woord *krekt* wordt hier alleen als *kek* -dus zonder t- uitgesproken. De woorden *lyts*, *kaai* en *kel* worden meestal wel herkend als Friese woorden omdat deze ook in het Aasters (Oosters dialect op Terschelling) voorkomen. Drie informanten beweerden overigens dat *noflek* ook een Fries woord is en niet Midslands. De Midslanders zouden dit Friese woord overgenomen hebben uit het Aasters.

In de actieve kennistest moesten Nederlandse woorden naar het dialect vertaald worden. In tabel 1b is te zien hoeveel procent van de informanten hier een fr/sfr woord ofwel een Fries woord gebruikt. In de overige gevallen gebruikt men de Nederlandse of een eigen variant.

Tabel 1b: Inhoudswoorden. Actief.

Fr+sfr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>	Fr-sfr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
búsdook	29 %	8 %	jûn	0 %	0 %
sleef	0 %	0 %	hynder	0 %	0 %
tút	0 %	0 %	bern	0 %	0 %
krobbe	79 %	50 %	heit	12.5 %	0 %
súp	100 %	100 %	jiskebak	0 %	0 %

De Stadsfrieze woorden *sleef* (pollepel) en *tút* (zoen) worden door de Amelanders niet gebruikt. Het woord *sleef* kwam ik overigens wel tegen in het Amelander woordenboek. We hebben hier waarschijnlijk te maken met een sterk verouderd woord dat heden ten dage niet meer in gebruik is. Opvallend is verder het Friese woord *heit* voor ‘vader’ dat door enkele informanten nog genoemd wordt, meestal als variant naast *fader*. Dit woord is ook al verouderd en wordt alleen door mensen in Oost (Nes en Buren) gebruikt.

Ook de Midslanders gebruiken de woorden *sleef* en *tút* niet. Bij Knop 1954 lezen we echter dat het woord *sleef* op Midsland soms nog in gebruik is. Het woord *búsdook* voor ‘zakdoek’ wordt door slechts één informant gebruikt. Waarschijnlijk hebben we hier weer te maken met beïnvloeding vanuit het Aasters. De andere informanten spreken allemaal van *neusdoek*. Naast *stienkrobbe* (ook op Ameland) zegt men in Midsland *stien(e)kruper* tegen een

pissebed. Voor het woord ‘vader’ noemden enkele informanten in Midsland nog het oude woord *ta*.

Lexicale fonologie

In dit onderdeel werden Nederlandse zinnestels aangeboden die omgezet moesten worden in dialect. Er werd hier vooral gelet op de klanken van de woorden. In tabel 2 is weergegeven welke Stadsfrieze klanken ook in het Amelands en het Midslands voorkomen.

Tabel 2: Lexicale fonologie.

Sfr+nl	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>	Sfr+fr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
[öü]	100 %	100 %	[i:]	100 %	100 %
[e]	100 %	100 %	[ei]	92 %	100 %
[ü]	100 %	100 %	[ei]	0 %	17 %
[i:]	100 %	100 %			

Sfr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
[ü]	0 %	0 %
[ö]	0 %	0 %

De Stadsfrieze klanken die overeenkomen met het Hollands (bijvoorbeeld in *speulen* en *huus*) komen ook voor in het Amelands. Van de sfr/fr klanken is de [ei] in *lij* voor ‘lauw’ (water) niet in gebruik. De [ei] in *nij* voor ‘nieuw’ echter wel. De sfr/fr [i:] wordt consequent gebruikt. Het meest interessant zijn de specifiek Stadsfrieze klanken die in het Amelands helemaal niet voorkomen: voor ‘voeten’ zegt men geen *fúten* maar *foetn* (met een syllabische n); voor ‘borstel’ geen *bussel* maar *bossel/bostel*. In het Amelander woordenboek worden ook beide varianten genoemd: *bossel* wordt genoemd voor oost en *bostel* voor west. Dat komt ook ongeveer overeen met mijn bevinding: van de vier informanten die *bossel* zeiden kwamen er drie uit Nes/Buren. Eén informant uit Hollum zei overigens *skuier* voor ‘borstel’.

Voor het Midslands gelden ongeveer dezelfde opmerkingen als voor het Amelands. Ook in het Midslands komen de Hollandse klanken allemaal voor en de specifieke Stadsfrieze klanken niet. Men zegt hier *foetn* voor ‘voeten’ en *bostel* voor ‘borstel’. De sfr/fr [ei] in *nij* wordt door alle informanten gebruikt, de [ei] in *lij* door twee informanten. Maar ook hier kunnen we weer te maken hebben met beïnvloeding vanuit het Aasters.

N.B. In de vertaalzinnen werd ‘benen’ door de meeste informanten vertaald met *foetn*.

Morfologie (+acc)

In dit onderdeel kwamen sterke werkwoorden aanbod. De informant kreeg een aantal zinnestelsels voor zich waarin het werkwoord vetgedrukt was: alleen het vetgedrukte woord moest hier vertaald worden. De resultaten staan in tabel 3.

Tabel 3: Morfologie (+acc). Sterke werkwoorden.

Sfr+nl	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>	Sfr+fr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>	
kwam	100 %	100 %	sitten (gezeten)		0 %	79 %
brak	100 %	100 %	gongen (gegaan)	0 %		0 %
las	100 %	100 %	droegen (gedragen)	33 %		0 %
riep	100 %	100 %				

Sfr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
su (zou)	0 %	0 %
must (moest)	0 %	0 %
durst (durfde)	0 %	8 %

De verledentijdsvormen die in het Stadsfries overeenkomen met het Nederlands komen ook voor op Ameland. De sfr/fr voltooid deelwoorden worden op Ameland niet gehoord, uitgezonderd de vorm *droegen* voor ‘gedragen’ die gebruikt wordt in Oost (Nes en Buren).

Opgemerkt moet worden dat de sfr/fr vormen *sitten* en *gongen* in het Stadsfries voorkomen naast de Nederlandse variant. Voor ‘gedragen’ zegt men in het Stadsfries ofwel *droegen* (Friese variant) ofwel *draagd*: op Ameland komt naast de vorm *droegen* alleen de (Nederlandse) vorm *dragen* voor. Opvallend is ook hier weer dat de specifiek Stadsfriesse verledentijdsvormen *su*, *must*, *durst* op Ameland niet gebruikt worden. Voor ‘zou’ zegt men *sou*; voor ‘moest’ *moest* (Nes) of *most*. (Hollum, Buren); voor ‘durfde’ *dòd(r)de*, in Nes ook wel *durfde* (als in het Nederlands).

Het Midslands wijkt in zoverre af dat de sfr/fr vorm *sitten* voor ‘gezeten’ hier door de meerderheid van de informanten gebruikt wordt. De andere twee sfr/fr vormen komen hier echter niet voor. De sfr vormen *droegen* en *draagd* zijn hier beiden niet in gebruik. Het Stadsfriesse *durst* werd één keer gehoord; de andere informanten zeiden *durfde* of *deurde*. In de verhalen en gedichten* trof ik wel verschillende malen dit woordje *dust* aan voor ‘durfde’. Voor ‘zou’ zegt men ook *sou*, voor ‘moest’ *mos*. Ook in het één-na-laatste onderdeel komen de woorden *su* (zou) en *mutte* (moeten) voor in een contrast-test. Deze woorden werden vrijwel altijd vervangen door *sou* en *motte/moete*.

Morfologie

We hebben hier te maken met afleidingen en samenstellingen. Er werd hier gebruik gemaakt van de contrast-test: de informant moest in de helft van de gevallen een keuze maken tussen de sfr/nl en de Friese variant, in de andere gevallen tussen de sfr/fr en de Nederlandse variant. De resultaten zijn hieronder weergegeven.

Tabel 4: Morfologie. Afleidingen/samenstellingen.

Sfr+nl	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>	Sfr+fr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
fergeetachtech	100 %	92 %	fergeetlek	0 %	8 %
werksaamhyd	100 %	100 %	suneges	0 %	0 %
moardenares	50 %	75 %	eterstied	(67 %)	(17 %)
beddegúd	100 %	100 %	bedsplank	8 %	33 %
puntesliper	92 %	100 %	anwenst	17 %	75 %

De informanten hebben duidelijk een voorkeur voor de sfr/nl variant boven de Friese variant. Het woord *moardenares* wordt op Ameland door de helft van het aantal informanten gekozen maar dit betekent niet dat de andere helft voor de Friese variant kiest. Eén informant koos hier voor de Friese variant *moardster*; de overige informanten hadden hier geen mening omdat het een zeer ongebruikelijk woord is. In Midsland koos de overgrote meerderheid toch voor de sfr/nl variant *moardenares*.

In de gevallen waarin het Stadsfries overeen komt met het Fries kiezen de Amelanders ook voor de Nederlandse variant. Voor ‘zuinigheid’ gebruikt nog een kwart van de informanten de eigen variant *sunechte*. Het woord *anwenst* (iets waar je aan gewend raakt) zorgde voor wat verwarring omdat dit woord meestal geassocieerd werd met ‘aanwinst’. Twee informanten gebruikten *anwenst* in de bedoelde betekenis. In Midsland werd dit woord over het algemeen wel in de goede betekenis gebruikt. De (Nederlandse) variant *aanwensel* werd hier slechts door één informant gekozen. In plaats van *eterstied* gaven acht informanten op Ameland (tegenover twee in Midsland) de variant *etestied*: omdat op Ameland de r weggelaten wordt vóór een andere medeklinker zou het mogelijk zijn dat deze vorm afkomstig is van *eterstied*. In het Amelander woordenboek wordt echter alleen de vorm met n genoemd. Eén informant uit Midsland sprak over een betekenisverschil tussen de vormen *bedsplank* en *beddeplank*. Volgens hem werd het woord *bedsplank* vroeger gebruikt voor een plank boven het bed, waar men bijvoorbeeld de po had staan; *beddeplank* werd gebruikt in de betekenis van ‘lattenbodem’ (onder het matras).

Morfologie (-acc)

Eén onderdeel waarin de morfologie van de zwak geaccentueerde syllabe verwerkt was betrof de meervoudsvormen. Nederlandse woorden werden aangeboden waarbij de informant

de meervoudsvorm in het dialect moest geven. De helft van de meervoudsvormen komt in het Stadsfries overeen met het Nederlands, de andere helft met het Fries.

Tabel 5a: Morfologie (-acc). Meervoudsvorming.

Sfr+nl	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>	Sfr+fr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
kynders	100 %	100 %	leunings	8 %	42 %
skapen	100 %	100 %	lammen	25 %	67 %
skúnen	100 %	100 %	learzens	0 %	0 %
feranderingen	100 %	100 %	skippen	17 %	0 %

Uit de tabel blijkt dat in alle gevallen waarin de Stadsfrie meervoudsvorm overeenkomt met het Nederlands, de informanten deze zelfde vorm kiezen. Die gevallen echter, waarin het Stadsfries aan de kant van het Fries staat, hebben op Ameland en Midsland veel minder aanhang. Ze komen echter wel voor. Het meervoud van ‘lam’ werd bij veel informanten *lamkes* waardoor het percentage in de tabel niet helemaal betrouwbaar is. Het woord ‘schip’ werd meestal vervangen door *boat* met meervoud *boaten*. Bij Knop 1954 lezen we reeds dat het woord ‘schip, schepen’ in Midsland onbekend is. In een Amelander tekst uit 1841* trof ik nog het meervoud *schippen* aan.

Ook opvallend is de meervoudsvorm *leunings* die door een redelijk aantal informanten gebruikt wordt, m.n. in Midsland.

In een volgend onderdeel moesten verkleinwoorden gevormd worden. De vraag was of de informanten hier het sfr/fr verkleinsuffix zouden gebruiken of het Nederlandse verkleinsuffix.

Tabel 5b: Morfologie (-acc). Verkleinwoorden.

Sfr+fr *Ameland*

kopke	50 %	kopje	50 %	
gatsje	0 %	gatje	42 %	gatke 58 %
pantsje	0 %	pantje	42 %	pantke 58 %
eike	62.5 %	eitje	37.5 %	
lamke	83 %	lampke	17 %	
pinkje	100 %			

Sfr+fr *Midsland*

kopke	87.5 %	kopje	12.5 %
gatsje	100 %		
pantsje	100 %		

eike	83 %	eitje	17 %
lamke	100 %		
pinkje	100 %		

De verschillen tussen Ameland en Midsland zijn hier groot. We zien dat in Midsland de vorming van de verkleinwoorden over het algemeen hetzelfde is als in het sfr/fr. Op Ameland bestaat een eigen regel voor de vorming van verkleinwoorden: In Oost gebruikt men in de meeste gevallen het achtervoegsel *-tje*, in West het achtervoegsel *-ke*. Voor ‘lammetje’ zegt men zowel in Oost als in West *lam(p)ke*; het verkleinwoord van ‘pink’ wordt in alle gevallen *pinkje*; een ‘klein ei’ kan zowel met *eitje* als met *eike* vertaald worden. Het sfr/fr suffix *-tsje* wordt op Ameland niet gebruikt.

In het Stadsfries en het Fries is de vervoeging van de tweede persoon enkelvoud anders dan de vervoeging van de derde persoon, terwijl deze twee in het Nederlands dezelfde vervoeging hebben. In hoeverre dit ook geldt voor het Amelands en het Midslands kunnen we zien in tabel 5c. Alleen de vervoeging van de tweede persoon wordt hier gegeven; de vervoeging van de derde persoon is in alle gevallen hetzelfde als in het Nederlands/Fries.

Tabel 5c: Morfologie (-acc). Vervoeging werkwoorden.

Sfr+fr	<i>Ameland</i>		Sfr+fr	<i>Midsland</i>	
dou leeste/jou leze	83 %	jij leest	17 %	dou leest	100 %
dou woanste/jou woane	83 %	jij woont	17 %	dou woanst	100 %

In de meeste gevallen is ook in het Amelands de vervoeging van de tweede persoon enkelvoud anders dan de vervoeging van de derde persoon. De twee informanten die kozen voor de Nederlandse vervoeging waren beide afkomstig uit Nes. In Midsland wordt in alle gevallen de tweede persoon op eigen wijze vervoegd. Verschil met Ameland is dat men hier niet de beleefdheidsvorm *jou kent* (zie functiewoorden).

In verschillende onderdelen werd tevens gelet op het weglaten van het suffix *ge-* bij voltooid deelwoorden. In alle gevallen werd dit suffix weggelaten. De sprekers zijn zich hier ook duidelijk van bewust: zij noemen dit zelf vaak als een belangrijk kenmerk van hun dialect.

Voor het Stadsfries geldt dat bij de werkwoorden de *n* niet gehoord wordt in het meervoud van de tegenwoordige tijd, wel in het meervoud van de verleden tijd en in het gerundium. Voor het Amelands kunnen we zeggen dat de *n* in het meervoud van de tegenwoordige tijd altijd wordt weggelaten, maar meestal ook in de verleden tijd. In het Midslands is er wel duidelijk een verschil tussen verleden en tegenwoordige tijd: de verledentijdsvorm krijgt een

n, de tegenwoordige tijd is zonder *n*. In het gerundium wordt in beide dialecten de *n* wel duidelijk uitgesproken, evenals bij het voltooid deelwoord. Verder wordt bij de meervoudsvorming van zelfstandige naamwoorden de *n* sterk gehoord; deze is meestal syllabisch.

Syntaxis

De syntaxis werd getoetst aan de hand van de contrast-test. Telkens werden twee (of meer) zinnen aangeboden in het Stadsfries; de zinsopbouw was in het ene geval Fries/Stadsfries, in het andere geval Nederlands. In onderstaande tabel is voor elke zinsconstructie het percentage van de informanten weergegeven dat voor de sfr/fr variant kiest. De absentief staat apart omdat deze een Stadsfrie en een Friese variant heeft.

Tabel 6: Syntaxis.

Sfr+fr		Sfr	Fr	
absentief	<i>Ameland</i>	37.5 %	62.5 %	(=100 %)
absentief	<i>Midsland</i>	71 %	29 %	(=100 %)

Sfr+fr	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
groene woordvolgorde	85 %	87.5 %
participium na infinitief	96 %	92 %
nomenincorporatie	92 %	92 %
gebruik van 'te'	100 %	75 %
IPI-constructie	0 %	0 %
circumpositie	79 %	87.5 %
weglaten van 'er'	62.5 %	75 %

In de absentief zijn de Friese en de Stadsfrie variant enigszins verschillend: Fries is *Hij het te fissen weest*, Stadsfries *Hij het an 't fissen weest*. Onder de Amelanders zien we een sterkere voorkeur voor de Friese constructie. Drie informanten vonden overigens zowel de Friese als de Stadsfrie variant acceptabel. Ook moet vermeld worden dat vijf informanten hier liever het hulpwerkwoord 'zijn' gebruiken: *Hij is te fissen weest*. In Midsland kiest men vaker voor de Stadsfrie variant. Het merendeel kiest hier voor de Stadsfrie constructie met het hulpwerkwoord 'zijn': *Hij is an 't fissen weest*.

De groene woordvolgorde werd getoetst in zowel een hoofdzin als een bijzin. In de hoofdzin gebruikten op Ameland tien van de twaalf informanten de groene woordvolgorde. Ook in Midsland kozen tien van de twaalf informanten voor de groene woordvolgorde.

In de bijzin kwam een werkwoordsgroep bestaande uit drie werkwoorden voor: *Ons moeke sei, dat se 't wel graag es sien wille su*. Op Ameland kozen vijf informanten hier voor de groene woordvolgorde; één koos voor de rode volgorde; één vond beide even goed; de overige vijf kozen voor een eigen variant: *dat se 't wel graag es sien wou*. In Midsland gebruikten zelfs tien van de twaalf informanten deze eigen variant met *sien wou*. Daar we in dit geval ook te maken hebben met een groene woordvolgorde (*sien wou* i.p.v. *wou sien*) is deze meegerekend als sfr/fr variant.

Opvallend is dat de IPI-constructie (imperativus pro infinitivo) zowel op Ameland als in Midsland helemaal niet gebruikt wordt. De zin *Ik raad dy an en drink nyt te feul koffy* werd door alle informanten afgekeurd.

Afgezien van de IPI-constructie staan de syntaxis van het Amelands en het Midslands dus meer aan de Friese dan aan de Nederlandse kant. De twee informanten van Ameland die geen gebruik maken van de circumpositie zijn weer afkomstig uit Nes. Ook vier informanten die het partikel *er* niet weglieten kwamen uit Nes en Buren. Ook eerder constateerden we al meer Nederlandse invloeden in Nes.

Functiewoorden

In het laatste onderdeel werd gebruik gemaakt van de acceptabiliteitstest: De informant kreeg zinnen voorgelegd in het dialect (in het Stadsfries) die hij waar nodig moest verbeteren. Met name de voornaamwoorden werden hier onder de loep genomen. De persoonlijk voornaamwoorden *dou/jou* en *jimme* werden getoetst in een eerder onderdeel waarin werkwoorden vervoegd moesten worden.

<i>Tabel 7: Functiewoorden.</i>	<i>Ameland</i>	<i>Midsland</i>
3persEv <i>er</i>	0 %	0 %
't na betrek. vnw.	25 %	0 %
wederkerend vnw.	100 %	92 %
<i>dou/jou</i>	83 %	100 %
<i>jimme</i>	92 %	100 %

In het Stadsfries en het Fries wordt het persoonlijk voornaamwoord 'hij' in onbeklemtoonde positie *er*: op Ameland en in Midsland blijft dit net als in het Nederlands 'hij' (*hy*). De persoonlijke voornaamwoorden *dou/jou* (tweede persoon enkelvoud) en *jimme* (tweede persoon meervoud; in Midsland *jim*) worden hier wel gebruikt. Interessant is het onderscheid tussen *dou* en *jou*. In Buren zegt men in alle gevallen *dou*; in Nes en Hollum is de kwestie iets ingewikkelder. Over het algemeen geldt dat *dou* de gewone aanspreekvorm is en *jou* de beleefdheidsvorm. Veel families gebruiken de twee vormen echter om een onderscheid te

maken tussen de seksen: jongens/mannen spreek je aan met *dou*, meisjes/vrouwen met *jou*. Vaak wordt *dou* ook gebruikt in een vertrouwde sfeer (vrienden, familie); meestal worden broers en zussen dan aangesproken worden met *dou*, maar de ouders met *jou*. In het Stadsfries wordt *jou* ook gebruikt als beleefdheidsvorm en worden *dou* en *jou* eveneens verschillend gebruikt voor de twee seksen. In het Midsland kent men de beleefdheidsvorm *jou* niet. Een informant vertelde me dat men de beleefdheidsvorm meestal weet te vermijden door bijvoorbeeld iemand met de eigen naam aan te spreken: ‘Het Trijn al koffy had?’ (‘Heeft Trijn al koffie gehad?’ Waarbij Trijn zelf wordt aangesproken). Het partikel ‘*t* na *doe* (toen) wordt nog door een kwart van de informanten op Ameland geaccepteerd. Een derde van de informanten zegt echter geen *doe* meer, maar *toen* (*doe* is de verouderde vorm) en maakt om die reden ook geen gebruik van het partikel ‘*t*. In Midsland wordt *doe* nog door vijf informanten gebruikt. Zij spreken echter geen *t* uit na *doe*. Het wederkerend voornaamwoord ‘zich’ ontbreekt ook in de dialecten van Ameland en Midsland. Ook hier maakt men gebruik van een persoonlijk voornaamwoord.

Uitspraak

In het Amelands worden in de anlaut de *v*, *z*, *sch* evenals in het Stadsfries uitgesproken als *f*, *s*, *sk*; de *g* wordt in de anlaut als stemhebbende explosief uitgesproken. In Midsland verandert de *sch* niet in *sk*; ook de *g* klinkt niet altijd als een stemhebbende explosief. Knop schrijft dat, in tegenstelling tot de andere dialecten op Terschelling, het Midslands een stemhebbende explosief *g* heeft in de anlaut; in samenstellingen daarentegen een stemloze spirant. Deze regelmaat heb ik niet kunnen ontdekken. Tijdens de interviews werd de *g* in de anlaut door verschillende informanten op verschillende manieren uitgesproken. Over de germ. *sk* schrijft Knop dat deze op Terschelling in de anlaut als *sch*, in de auslaut als *sk* klinkt; in het Midslands is de *sk* ook in auslaut, evenals in het Nederlands, *sch* geworden (en later gereduceerd tot *s*).

Het verschijnsel *r*-deletie heb ik getoetst aan de hand van de woorden ‘borstel’ en ‘borst’. Voor deze woorden geldt dat in alle gevallen de *r* niet gehoord werd in de uitspraak. Ook in andere woorden werd de *r* weggelaten: bijvoorbeeld in ‘laarzen’ dat uitgesproken werd als *lea’sen*.

De *ie* wordt over het algemeen uitgesproken als *ië*, zoals in *biën*, *stiën*, *gieniën*. Maar in het meervoud wordt de *ie* weer kort: *bienn*, *stienn*. De *ië* werd het sterkst gehoord in *riëp* (verleden tijd van ‘roepen’).

Net als in het Stadsfries wordt de *oo* tot *oa* voor dentalen. Dit verschijnsel heb ik o.a. getoetst aan de hand van de woorden ‘bloot’ (blote) en ‘dood’ (dode). ‘Dode vogel’ werd in de meeste gevallen echter vertaald als *dooie feugel*. Hier werd geen *oa* gebruikt omdat geen dentaal

volgde. Kloeke 1954 noemt al dit verschijnsel van een intervocalische *i* in plaats van *d* (§ 4.2).

6.4. Controlegroep Leeuwarden

In dit onderzoek werd gezocht naar verschillen en overeenkomsten tussen de dialecten van Ameland en Midsland en het Stadsfries. De kenmerken van het Stadsfries die gebruikt zijn voor het opstellen van het interview zijn afkomstig uit verschillende schriftelijke bronnen. De bronnen zijn over het algemeen niet meer zo recent en geven vooral een beeld van het Stadsfries zoals dat vroeger gesproken werd. De vergelijking was om deze reden niet geheel betrouwbaar. De interviews die ik heb afgenomen op Ameland en in Midsland geven een beeld van het dialect zoals dat misschien vijftig jaar geleden nog gesproken werd (gezien de leeftijdsgroep). Een boek als ‘Avondrood’ (Burger 1944) geeft echter een beschrijving van het Stadsfries, gebaseerd op teksten uit de vorige eeuw. Het is goed mogelijk dat de kenmerken die hier genoemd worden in het huidige Stadsfries al niet meer voorkomen. Hier moet rekening mee gehouden worden bij het trekken van conclusies. Daarom heb ik het interview ter controle ook voorgelegd aan tien informanten in Leeuwarden. De term ‘Stadsfries’ staat in het vervolg alleen voor ‘het Leeuwarders’. Voor de overige Friese stadsdialecten verwijs ik naar Duijff 1998.

Wegens tijdgebrek was het niet mogelijk om de begincondities van deze informantengroep helemaal gelijk te stellen aan die van de informanten op de eilanden. In Leeuwarden waren de informanten als volgt verdeeld:

Leeuwarden: leeftijden naar sekse.

<u>man</u>	<u>vrouw</u>
91	61
74	59
70	48
55	42
_____45	
_____39	

De informanten in Leeuwarden kregen dezelfde vragenlijst voorgelegd als de informanten op Ameland en in Midsland. De resultaten volgen hieronder.

Inhoudswoorden

Tabel 8a: Inhoudswoorden. Passief.

Fr+sfr		Fr-sfr	
krekt	100 %	belij	0 %
kloek	0 %	gland	0 %
knibbel	60 %	lyts	0 %
kel	20 %	kaai	0 %
noflek	90 %	mek	0 %

Wat hier als eerste opvalt is het woord *kloek* dat nul procent scoort in de betekenis die wij zochten: ‘zuinig’. Verder is het opvallend dat we voor het woord *knibbel* geen honderd procent aantreffen. Dit komt doordat de overige vier mensen het woord wel herkenden maar het als een (uitsluitend) Fries woord zagen. Ditzelfde geldt voor het woord *noflek* dat volgens één informant Fries was en niet Stadsfries. Het woord *kel* werd door twee mensen nog gebruikt, door twee andere herkend als Fries woord. Van de Friese woorden werden overigens alleen de woorden *lyts* en *kaai* door iedereen herkend, *mek* door een enkeling.

Van belang voor het onderzoek is dat de woorden *kloek* en *kel* over het algemeen in het Stadsfries niet meer voorkomen. De afwezigheid van deze woorden in de dialecten van Ameland en Midsland is dus verder van geen betekenis (de aanwezigheid daarentegen wel).

Tabel 8b: Inhoudswoorden. Actief.

Fr+sfr		Fr-sfr	
búsdook	70 %	jûn	0 %
sleef	20 %	hynder	0 %
tút	95 %	bern	0 %
krobbe	60 %	heit	0 %
súp	90 %	jiskebak	0 %

Het woord *sleef* werd nog door twee mensen genoemd. Dit is inmiddels dus een verouderd woord. De overige fr/sfr woorden woorden scoren nog boven de vijftig procent maar hebben in veel gevallen ook een Nederlandse variant: zo spreekt men naast *búsdook* ook van *saddoek*.

Lexicale fonologie

Tabel 9: Lexicale fonologie.

Sfr+nl		Sfr+fr		
[öü]	speulden	[i:]	stikels	65 %
	feul		skimere	50 %
				57.5 %

[öü]	seumer	30 %		[ei]	nij (nieuw)	40 %
	feugel	10 %	20 %	[ei]	lij (lauw)	5 %
[e]	week					
	kregen		100 %			
[ü]	búten					
	hús		100 %			
[i:]	dyk					
	altyd		100 %			

Sfr

[ü]	fúten	75 %	
	skúnen	45 %	60 %
[ö]	bussel		
	burst		100 %

Wat de sfr/nl klanken betreft wordt alleen de *eu* van *seumer/feugel* niet vaak meer gebruikt: over het algemeen spreekt men net als in het A.N. een [o:] uit. Verschillende informanten vertelden dat de [öü] klank in deze gevallen alleen vroeger werd gebruikt en nu verouderd is.

De ene informant die *feugel* uitsprak met de [eu] klank vermeldde daarbij dat hij deze klank had meegenomen uit Harlingen, zijn geboorteplaats, maar dat men in Leeuwarden een [o:] uitspreekt. Bij Duijff 1998 worden voor Leeuwarden de beide varianten, met [eu] en met [o:] klank, vermeld, terwijl men in Harlingen alleen de [eu] klank aantreft. Wat de sfr/fr klanken betreft kunnen we constateren dat het gebruik van deze klanken ook al afneemt. Vooral de [ei] van *lij* wordt zo goed als niet meer gebruikt. Slechts één informant noemde deze variant naast de Nederlandse vorm *lauw*.

De specifiek Stadsfrieze klanken komen nog vrij veel voor: de [ö] klank wordt nog door iedereen gebruikt. De [ü] klank wordt al minder gebruikt: voor 'schoenen' zegt men eerder *schoenen* dan *skúnen*. De [i:] klank wordt ook echt gezien als een verouderde klank.

Voor het onderzoek moeten we er rekening mee houden dat sommige klanken ook in het Stadsfries reeds verouderd zijn. De meeste klanken komen nog wel voor, maar de [ei] klank in *lij* is op sterven na dood.

Morfologie (+acc)

Tabel 10: Morfologie (+acc). Sterke werkwoorden.

Sfr+nl

Sfr+fr

kwam	100 %	sitten (gezeten)	30 %	(seten 70 %)
brak	100 %	gongen (gegaan)	0 %	(gaan 100 %)
las	100 %	droegen (gedragen)	30 %	(dragen 70 %)
riep	90 %	(roop 10 %)		

Sfr

su (zou)	85 %	(sou 15%)
must (moest)	55 %	(moest 45%)
durst (durfde)	25 %	(durfde 75 %)

De sfr/nl vormen komen ook allemaal voor in het Stadsfries. Opvallend is dat één informant de Friese vorm *roop* noemde voor 'riep'. De sfr/fr vormen zijn over het algemeen vernederlandst. De vorm *gongen* komt zelfs helemaal niet meer voor. Ook de specifiek sfr vormen gaan achteruit: alleen *su* (zou) en *must* (moest) worden nog regelmatig gebruikt.

Voor het onderzoek betekent dit dat het onderdeel van de sterke werkwoorden niet zo geschikt lijkt om zekere conclusies uit te trekken. De specifiek Stadsfrieze vormen komen in het Stadsfries echter wel voor. Als ze op de eilanden nul procent scoren zegt dit wel degelijk iets.

Morfologie

Tabel 11: Morfologie. Afleidingen/samenstellingen.

Sfr+nl		Sfr+fr	
fergeetachtech	75 %	fergeetlek	25 %
werksaamhyd	80 %	suneges	45 %
moardenares	90 %	eterstied	50 %
beddegúd	100 %	bedsplank	10 %
puntesliper	90 %	anwenst	30 %

De sfr/nl vormen komen ook hier weer allemaal voor. De sfr/fr komen ook voor maar scoren allemaal vijftig procent of lager. Ook dit onderdeel is dus minder betrouwbaar voor het onderzoek.

Morfologie (-acc)

Tabel 12a: Morfologie (-acc). Meervoudsvorming.

Sfr+nl		Sfr+fr	
kynders	100 %	leunings	20 %
skapen	100 %	lammen	70 %
skúnen	100 %	learzens	70 %
feranderingen	75 %	skippen	85 %

De meeste meervoudsvormen worden gevormd op de manier zoals ik die aangetroffen heb in de literatuur. Alleen de vorm *leunings* komt bijna niet voor. Opmerkelijk is wel dat sommige mensen *feranderings* zeggen voor ‘veranderingen’. Dit moet wel op huidige invloed van het Fries wijzen. Verder moet opgemerkt worden dat de meervouds-n na *skapen*, *skúnen*, *lammen* sonantisch klinkt; dat men in plaats van *skúnen* vaak *scoenen* zegt; en dat *learzens* uitgesproken wordt zonder r en zonder n: [leazes].

Deze kenmerken zijn dus nog goed toetsbaar. Er moet alleen rekening gehouden worden met de meervoudsvorm van ‘leuning’ die in het Stadsfries tegenwoordig meestal de Nederlandse uitgang krijgt.

Tabel 12b: Morfologie (-acc). Verkleinwoorden.

Sfr+fr			
kopke	100 %	eike	70 % (eitsje 20 %; eitje 10 %)
gatsje	100 %	lamke	70 % (lammetsje 20 %; lammetje 10 %)
pantsje	100 %	pinkje	100 %

We zien dat de verkleinwoorden over het algemeen nog op de Friese manier gevormd worden. De vormen *eitsje* en *lammetsje* lijken gevallen van hypercorrectie. Verder zien we hier weinig Nederlandse invloed. We hebben hier ook te maken met een stabiel taaldomein.

Tabel 12c: Morfologie (-acc). Vervoeging werkwoorden.

Sfr+fr	
dou leeste/jou leze	100 %
dou woanste/jou woane	100 %

De tweede persoon enkelvoud wordt nog altijd op de Friese manier vervoegd. Dit domein is dus ook betrouwbaar om uitspraken over te doen.

Syntaxis

Tabel 13: Syntaxis.

	Sfr	Fr	NI
absentief	25 %	55 %	20 %

Sfr+fr

groene woordvolgorde	95 %
participium na infinitief	90 %
nomenincorporatie	90 %
gebruik van ‘te’	75 %
IPI-constructie	20 %
circumpositie	60 %
weglaten van ‘er’	80 %

Ook hier hebben we te maken met een stabiel taaldomein dat nog veel Friese kenmerken bezit. De absentief voegt zich toch eerder naar de Friese vorm dan de vorm die ik voor het Stadsfries aantrof in de literatuur.

Bij het verwerken van de gegevens kunnen we de Stadsfrieze en Friese variant daarom misschien beter samen nemen. Verder scoort de IPI-constructie opvallend laag. Hiermee moet rekening gehouden worden bij het verwerken van de gegevens. Bij de groene woordvolgorde moet nog opgemerkt worden dat men in de zin *Ons moeke sei, dat se ‘t wel graag es sien wille su* sommige informanten de voorkeur gaven aan de werkwoordgroep *sien wu*.

Functiewoorden

Tabel 14: Functiewoorden.

3persEv <i>er</i>	0 %
‘t na betrek. vnw.	10 %
wederkerend vnw.	90 %
dou/jou	100 %
jimme	100 %

Het woordje *er* komt in het (huidige) Stadsfries niet voor: alle informanten noemden dit een Friese vorm. Het t-partikel na *doe* (toen) komt ook niet (meer) voor in het Stadsfries. Omdat

de meeste functiewoorden getoetst werden aan de hand van een acceptabiliteitstest is het goed mogelijk dat die ene informant die het partikel liet staan het zelf nooit zou gebruiken. De meeste Leeuwarders vinden ook het woordje *doe* een echt Fries woord. De andere voornaamwoorden zijn wel duidelijk kenmerkend voor het Stadsfries(/Fries). Daarbij moet worden opgemerkt dat *him*, in de zin *Hij het him fanmorgen nyt skoren* in alle gevallen vervangen werd door 'm.

Uitspraak

In de anlaut worden de *v*, *z*, *sch* in het Stadsfries uitgesproken als *f*, *s*, *sk*; de *g* wordt in de anlaut als stemhebbende explosief uitgesproken. Voor consonanten treedt r-deletie op: *busse*l (borstel), *bust* (borst). De [oë] klank komt wel voor in het Leeuwarders (vb. *goëd*), de [ië] klank lijkt echter niet meer voor te komen. Een informant vertelde mij dat het woord 'riep' in Dokkum en Sneek wel met de [ië] klank wordt uitgesproken. Ook de telwoorden *ien* en *twie* krijgen in Leeuwarden geen [ië] klank. De uitspraak van het Stadsfries schijnt op sommige punten verschillend te zijn in de verschillende Friese steden. Eén van de informanten was geboren in Harlingen en het Stadsfries dat hij sprak vertoonde in sommige opzichten nog Harlinger kenmerken. Zo sprak hij als enige informant het woord 'vogel' met een [eu] klank uit (zie Lexicale Fonologie).

Het dialect van Harlingen is waarschijnlijk nog meer verwant aan de dialecten van Ameland en Midsland dan het Leeuwarders omdat dit een kustdialect is, niet ver van de eilanden.

De [oa] klank komt in het Stadsfries voor in woorden als *bloat* (bloot); het woord 'dode' in 'dode vogel' werd in alle gevallen vertaald met *dooie* waardoor geen dentaal meer volgt en dus geen [oa] gehoord wordt.

Algemene opmerkingen

De Stadsfrie kenmerken die ik uit de bestaande literatuur heb gehaald waren bedoeld als uitgangspunt voor het opstellen van een interview. Uit de resultaten van de controlegroep blijkt dat niet al deze kenmerken nog voorkomen in het huidige Stadsfries. Daarbij moet bedacht worden dat de controlegroep alleen bestond uit informanten uit Leeuwarden. Andere Friese steden waar het Stadsfries wordt gesproken zijn niet bij dit onderzoek betrokken. Voor vervolgonderzoek zou het zeker interessant zijn het dialect van Harlingen bijvoorbeeld erbij te betrekken (zie ook Duijff 1998). Ik heb echter kunnen constateren dat vooral in de instabiele taaldomeinen het Stadsfries zich alweer meer veranderd heeft in de richting van het A.N. Op het gebied van de lexicale fonologie zien we bijvoorbeeld dat veel woorden op twee

manieren kunnen worden uitgesproken: met de oude Stadsfrieze klank of met de Nederlandse klank. In de instabiele taaldomeinen moeten we dus ook op de eilanden meer Nederlandse invloeden verwachten. Interessant is dat we in deze tijd niet alleen met invloed uit het A.N. te maken hebben maar ook met invloed uit het Fries. Dat het Fries veel invloed uitoefent is te danken aan het feit dat het Fries inmiddels als officiële taal erkend is. Het Fries heeft hierdoor een hogere status gekregen. Dit is duidelijk te merken in een stad als Leeuwarden. Vroeger had het Stadsfries hier een hogere status dan het Boerenfries (het Fries van het platteland): het was de taal van de hogere kringen en men zag het als een soort Nederlands. Men keek neer op het dialect van de Friezen die buiten de stad woonden. Tegenwoordig is het omgekeerde het geval: het Fries is erkend als officiële taal en heeft het Stadsfries inmiddels in status overtroffen. Het Stadsfries wordt nu echt gezien als een (stads)dialect, het Fries als een taal. Omdat ook veel Friezen van elders zich hebben gevestigd in de provincie stad lijkt het Fries weer aan de winnende hand. Bij de vergelijking tussen het Amelands en Midlands en het Stadsfries moeten we rekening houden met deze huidige invloed van het A.N. en het Fries. Aangezien we weinig weten over de huidige invloed van deze standaardtalen op de dialecten kunnen we wat de (vroegere) verdeling Hollands-Fries betreft weinig uitspraken doen op basis van de instabiele taaldomeinen: deze zijn immers het meest vatbaar voor verandering. De stabiele taaldomeinen kunnen ons nog het meest vertellen over de oude toestand van het dialect: deze zijn dus het meest betrouwbaar om uitspraken over te doen.

7. De verhouding van de dialecten van Ameland en Midsland tot het Stadsfries

Aan de hand van de resultaten uit de vorige paragraaf zal ik hier een vergelijking trekken tussen de dialecten van Ameland en Midsland en het Stadsfries zoals dat in Leeuwarden gesproken wordt. Daarbij houd ik weer de bekende volgorde van de taaldomeinen aan.

Inhoudswoorden

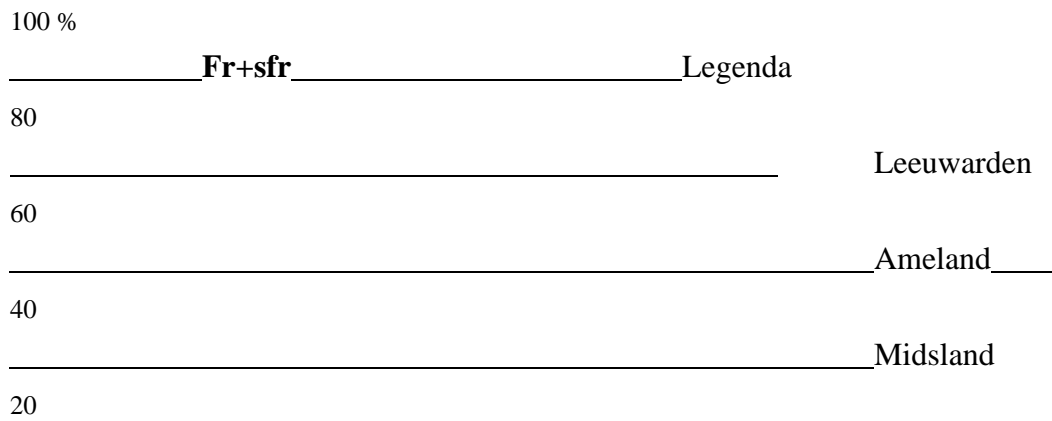
Wat de inhoudswoorden betreft, kunnen we zeggen dat bij de informanten van zowel Ameland als Midsland drie van de aangeboden Stadsfrieze woorden bekend waren: *krekt* (precies), *knibbel* (knie), *noflek* (gezellig). De overige twee, *kloek* (in de bet.: zuinig) en *kel* (verschrikt), waren bij alle informanten onbekend. Deze woorden waren echter ook bij de informanten uit Leeuwarden onbekend; alleen het woord *kel* werd nog door twee informanten herkend.

In het onderdeel waarin dialectwoorden geproduceerd moesten worden, werden de Stadsfrieze woorden *sleef* (pollepel) en *tút* (zoen) door niemand genoemd. Onder de informanten uit Leeuwarden kwam het woord *sleef* ook bijna niet meer voor, het woord *tuut* echter wel: dit werd door vrijwel alle informanten nog gebruikt. Woorden die wel overeen kwamen met het Stadsfries waren: *súp* voor 'karnemelk' en *krobbe* voor 'pissebed'. Naast

stienkrob werd echter ook de variant *stien(e)kruper* veel genoemd. Het woord *búsdook* voor ‘zakdoek’ wordt op Ameland nog wel gebruikt maar hier wordt ook meestal bij gezegd dat dit een verouderd woord is. In Midsland zegt men *neusdoek* voor ‘zakdoek’.

De dialecten van Midsland en Ameland komen echter in zoverre met het Stadsfries overeen, dat zij de Friese woorden die niet voorkomen in het Stadsfries, ook niet kennen. De dialecten staan hier dus in ieder geval dichterbij aan de kant van het Stadsfries dan aan de kant van het Fries.

Figuur 1: Inhoudswoorden.

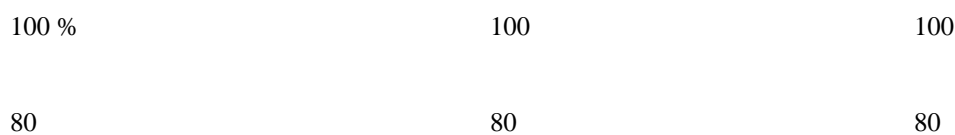

Lexicale fonologie

De klanken die het Stadsfries gemeen heeft met het Hollands komen alle voor in de dialecten van Ameland en Midsland. Van de sfr/fr klanken komt alleen de [ei] van *lij* voor ‘lauw’ bijna niet voor. Deze klank komt echter in het huidige Stadsfries ook bijna niet voor. De verdeling Hollands/Fries is hier dus ongeveer hetzelfde als in het Stadsfries. Als we kijken naar de specifiek Stadsfriesse klanken moeten we echter constateren dat deze niet voorkomen in de dialecten van Ameland en Midsland. Hier hebben we dus te maken met een duidelijke afwijking van het Stadsfries.

In onderstaande figuur wordt aangegeven in hoeverre sfr/nl klanken; sfr/fr klanken en sfr klanken voorkomen in de dialecten van Leeuwarden, Ameland en Midsland.

Figuur 2: Lexicale fonologie.

60	60	60
40	40	40
20	20	20

Sfr+nl

Sfr+fr

Sfr

Opvallend is hier dat het Leeuwarders in de eerste twee figuren lager scoort dan het Amelands en het Midslands. Wat de sfr/nl klanken betreft heeft dit te maken met de [eu] klank die hier niet voorkomt in woorden als ‘vogel’ en ‘zomer’ (waar het Nederlands een [oo] heeft). Bij de sfr/fr klanken is het opvallend dat niet alle informanten uit Leeuwarden meer de [i:] klank gebruiken in woorden als ‘stekels’ en ‘schemeren’, terwijl de informanten van Ameland en Midsland dit wel consequent doen. Bij Duijff 1998 vinden we voor Leeuwarden ook steeds twee varianten: *stikel/stekel*; *skimere/skemere*. Ook de [ei] klank van *nij* (‘nieuw’) komt in Leeuwarden al minder voor. We moeten er wel rekening mee houden dat de informanten uit Leeuwarden gemiddeld een jongere leeftijd hadden waardoor we hier kunnen rekenen op meer Nederlandse invloed. De specifiek Stadsfrieze klanken komen alleen voor in Leeuwarden.

Morfologie (+acc)

De verleden tijd van de sterke werkwoorden is in de dialecten van Ameland en Midsland, evenals in het Stadsfries overwegend Hollands. Het Stadsfries kent echter nog een paar Friese vormen waarvan *sitten* (gezetten) ook nog in Midsland wordt gebruikt. Op Ameland wordt nog door een paar informanten de vorm *droegen* voor ‘gedragen’ gebruikt. *Gongen* voor ‘gegaan’ wordt door geen van de informanten genoemd. In Leeuwarden komt deze vorm echter ook niet meer voor. Wat de specifieke Stadsfrieze werkwoordsvormen betreft: deze treffen we niet aan in de dialecten van Ameland en Midsland. Alleen het Stadsfrieze *durst* (durfde) werd door één informant uit Midsland nog genoemd. Ook trof ik deze vorm nog in oude Midslandse teksten*.

Figuur 3: Morfologie (+acc). Sterke werkwoorden.

100 %	100	100
80	80	80

60	60	60
40	40	40
20	20	20

Sfr+nl

Sfr+fr

Sfr

Morfologie

De afleidingen en samenstellingen in het Stadsfries worden in sommige gevallen gevormd als in het Nederlands, in andere gevallen als in het Fries. Zowel op Ameland als in Midsland is een sterke voorkeur voor de sfr/nl vorm boven de Friese variant. De Stadsfrieze vormen die overeenkomen met het Fries komen op Ameland en Midsland in zeer geringe mate voor. Een uitzondering vormt het woord *anwenst* (aanwensel) dat in Midsland door drie kwart van de informanten gebruikt wordt. Terwijl men in Leeuwarden liever *anwensel* zegt. Bij Duijff 1998 vinden we voor Leeuwarden echter alleen de vorm *anwênst*. In Leeuwarden geeft men ook de voorkeur aan de Nederlandse vorm maar de Friese vormen komen hier nog net iets vaker voor dan op de eilanden. Evenals bij de morfologie (+acc) zien we dat het Midslands dichter bij het Stadsfries staat dan het Amelands wat de sfr/fr elementen betreft.

Figuur 4. Morfologie. Afleidingen en samenstellingen

100 %	100
80	80
60	60
40	40
20	20

Sfr+nl

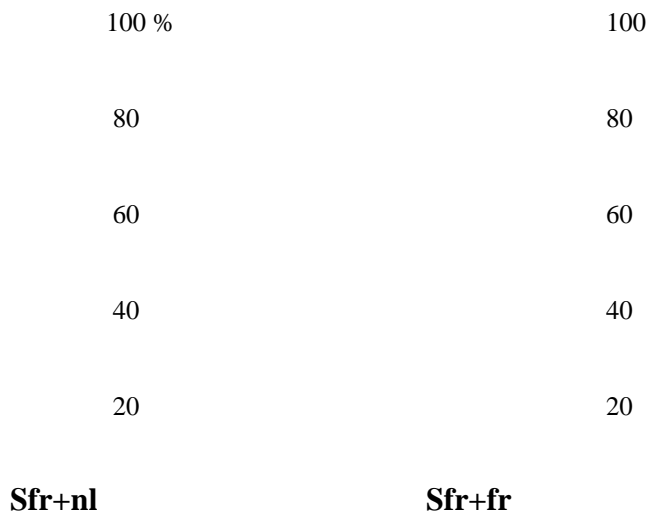
Sfr+fr

Morfologie (-acc)

Het Stadsfries kent zowel een Hollandse als een Friese meervoudsvorming. De dialecten van Ameland en Midsland verkiezen ook hier de sfr/nl boven de Friese meervoudsvorming. Wat

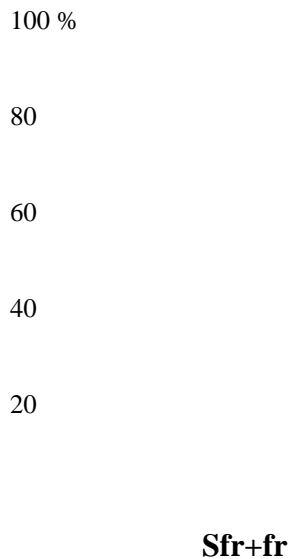
de sfr/fr meervouden betreft, heerst er verdeeldheid. Over het algemeen gebruikt men toch liever de Hollandse meervoudsvorm. Het Friese meervoud *leunings* voor ‘leuningen’ wordt op Midsland nog wel gehoord; *lammen* voor ‘lammeren’ komt zowel op Ameland als op Midsland voor. Toch kunnen we zeggen dat de meervoudsvorming hier vooral Hollands is. In Leeuwarden scoort de sfr/fr meervoudsvorming nog erg hoog. Alleen de meervoudsvorm *leunings* wordt hier bijna niet meer gebruikt.

Figuur 5a. Morfologie (-acc). Meervoudsvorming

Verkleinwoorden worden in het Stadsfries op dezelfde wijze gevormd als in het Fries. In het Midslands worden verkleinwoorden ook op Friese wijze gevormd. In het Amelands treffen we echter een heel eigen systeem aan voor het vormen van verkleinwoorden.

Figuur 5b. Morfologie (-acc). Verkleinwoorden.

De vervoeging van de werkwoorden is in het Amelands en het Midslands over het algemeen hetzelfde als in het Stadsfries/Fries. Op Ameland vinden we alleen in Nes wat meer Nederlandse invloeden.

Het suffix *ge* bij voltooid deelwoorden wordt in deze dialecten, net als in het Stadsfries weggelaten.

Verder geldt voor het Stadsfries dat bij de werkwoorden de *n* niet gehoord wordt in het meervoud van de tegenwoordige tijd, maar wel in het meervoud van de verleden tijd en het gerundium. Voor het Midslands geldt deze regel ook. Voor het Amelands moeten we opmerken dat de *n* zowel in het meervoud van de tegenwoordige als de verleden tijd niet gehoord wordt. Voor beide dialecten geldt dat bij de meervoudsvorming van zelfstandige naamwoorden de *n* sterk gehoord wordt en dat deze meestal syllabisch is.

Op dit taaldomein vinden we dus enkele verschillen tussen de dialecten van Ameland en Midsland en het Stadsfries. De overeenkomsten zijn echter groter.

Syntaxis

De syntaxis van het Stadsfries is voornamelijk Fries. Bepaalde zinsconstructies die in het Fries voorkomen, komen ook voor in het Stadsfries. In de dialecten van Ameland en Midsland komen deze zinsconstructies ook voor, met uitzondering van de IPI-constructie (imperativus pro infinitivo). Deze constructie komt in Leeuwarden echter ook bijna niet meer voor. Zowel op Ameland als in Leeuwarden heeft men de voorkeur voor een Friese absentief (*Hij het te fissen weest*), in Midsland kiest de meerderheid voor de Stadsfriesse absentief (*Hij het an 't fissen weest*). Daarbij heeft men zowel op Ameland als in Midsland een voorkeur voor het hulpwerkwoord 'zijn' in plaats van 'hebben'.

Figuur 6. Syntaxis.

100 %

80

60

40

Sfr+fr

Op het gebied van de syntaxis, een stabiel taaldomein, staan de dialecten van Leeuwarden, Ameland en Midsland dus allemaal aan de kant van het Fries. Alleen de IPI-constructie komt op Ameland en Midsland geheel niet voor; in Leeuwarden werd deze constructie nog door twee van de tien informanten verkozen boven de Nederlandse constructie.

Funcitewoorden

Onder de functiewoorden vallen de voornaamwoorden. De sfr/fr persoonlijke voornaamwoorden *dou/jou* (jij) en *jimme* (jullie) komen ook voor op Ameland en in Midsland. De derde persoon enkelvoud verandert in deze dialecten echter niet in *er* in onbeklemtoonde positie. De informanten uit Leeuwarden gebruikten dit *er* echter ook niet: volgens de meesten was het Fries en geen Stadsfries.

Ook het partikel 't na het betrekkelijk voornaamwoord komt bijna niet voor op de eilanden. In Leeuwarden wordt dit ook weer als Fries bestempeld. De verdeling is ook hier weer gelijk:

Figuur 7. Funcitewoorden.

100 %

80

60

40

20

0

Uitspraak

De uitspraak van de dialecten van Ameland en Midsland lijkt vrij veel op die van het Stadsfries. Het enige afwijkende dat ik heb kunnen ontdekken is de *sch* die in het Midslands niet als *sk* wordt uitgesproken, en de *g* die in het Midslands niet altijd een stemhebbende explosief is. Deze Stadsfrieze kenmerken vinden we wel terug in het Amelands en in het Leeuwarders. Verder komt de [ië] klank in het hedendaagse Leeuwarders niet meer voor, in de dialecten van Ameland en Midsland daarentegen wel.

7.1. Controle aan de hand van oudere bronnen

Omdat sommige dialectwoorden of klanken inmiddels verouderd zijn en ook bij de oudste informanten niet meer in gebruik zijn, heb ik ter controle een vergelijk gemaakt tussen de dialecten aan de hand van het ‘Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon’ van J. Winkler (1874). Het gaat hier om vertalingen van De Verloren Zoon (Lucas 15:11-32) in de Nederlandse en Friese dialecten. Ik heb de vertalingen van Leeuwarden, Ameland en Midsland met elkaar vergeleken, resp. uit de jaren 1872, 1870 en 1871. Deze kleine aanvulling op het onderzoek dient om naderhand met meer zekerheid conclusies te kunnen trekken.

regel	Nederl.	Stadsfries	Amelands	Midslands
11	mens	man	minsk	mins
	twee	twië	twië	twië
	zonen	seunen	seuns	seuns
12	vader	fader	fader	ta
	goed	guud	goëd	goëd
13	toen	doe't	doe	doe
	gebracht	brocht	brocht	brocht
14	land	land	lan	land
15	en	in	in	in
	ging	gong	gong	gong
	varkens	bargen	bargen	bargen
16	wou	wude	wou	wou
	één	iën	iën	iën
17	veel	feul	feul	feul
	hebben	hewwe	hewwe	hewwe
	honger	honger	honger	hoenger
18	zal	sal	sil	sel

19	ben	bin	bin	bin
20	stond	ston	sting	stond
	naar	nar	na	na
	ver	feer	feer	feer
	was	waar	war	war
	viel	fiël	fiël	fiël
	zoende	tuutte	soënde	soënde
21	waardig	wee(r)dig	wee(r)dig	weerdig
22	knechten	knechten	knechten	knechs
	hand	han	han	(finger)
	schoenen	skunen	skoënen	schoenen
	voeten	futen	foëten	foeten
24	levend	levendig	levendig	levendig
	geworden	wudden	wu(r)den	worren
	gevonden	fonnen	fonnen	fonnen
25	huis	huus	huus	huus

regel	Nederl.	Stadsfries	Amelands	Midslands
27	gekomen	komen	kommen	komen
	terug	weerom	weerom	werom
	heeft	het	het	het
	werd	wudde	wu(r)dde	wordde
29	heb	hè'	hew	hef
	u	jou	jou	(ta)
31	't jouwe	dinen	(joues)	diinen

Uit deze vergelijking kunnen we de volgende conclusies trekken die van belang zijn voor het onderzoek:

Overeenkomsten:

De [ië] komt in alle drie de dialecten voor waar het Nederlands een [ee] heeft (*iën, twië, fiël.*); verder vinden we een [eu] voor Nederlands [ee] in *feul*; verleden tijd voor 'bracht' is *brocht* en voor 'ging' is *gong*; 'hebben' wordt *hewwe*, 'hij heeft' wordt *hij het*; 'ik ben' *ik bin*.

Bezittelijke voornaamwoorden die zelfstandig gebruikt worden krijgen -en(t) of -es achter de stam: *dinen, joues* (het jouwe, het uwe).

Voltooid deelwoorden missen het suffix *ge*.

Wudde voor 'werd' komt zowel in het Stadsfries als in het Amelands voor.

Verschillen:

Voor het woord 'vader' heeft het Midslands het woord *ta* dat gelijkenis vertoont met het Vlielandse en Tesselse *taat*; op Terschelling gebruikt men niet de beleefdheidsvorm *jou* (u) maar spreekt men de persoon aan met een voornaam(woord), in dit geval met *ta*.

De woorden 'knecht' en 'zoon' krijgen in het Stadsfries de Nederlandse meervoudsvorm terwijl Ameland en Midsland *seuns* hebben en Midsland *knechs*.

Het Stadsfriesse 't partikel in *doe't* (toen dat) komt op Ameland en Midsland niet voor.

Het Stadsfriesse werkwoord *túte* voor 'zoenen' komt hier niet voor, men zegt *soene*.

Het Stadsfriesse *wude* (wou) blijft op Ameland en Midsland *wou*.

Het Stadsfriesse *skunen* (schoenen) en *futen* (voeten) zijn op Ameland en Midsland *skeunen* en *foëten*; *goëd* voor 'goed' (zelfst.nw.) tegenover het Stadsfriesse *guud* hoort wellicht ook in dit rijtje thuis.

8. Toetsing van de hypothesen

In paragraaf 5 heb ik twee hypothesen opgesteld die ik door middel van dit onderzoek wilde toetsen. De eerste hypothese was de volgende:

1. De mengdialecten van Ameland en Midsland zijn zelfstandig ontstaan en niet door het overspringen van het Stadsfries uit de Friese steden.

De bovenstaande hypothese wordt bevestigd wanneer a) de verdeling Hollands-Fries anders is dan in het Stadsfries b) specifiek Stadsfriesse kenmerken niet in de dialecten aanwezig zijn en c) de dialecten eigen ontwikkelingen laten zien. Daarbij geldt b als sterkste bewijs. Ik zal nu op deze drie punten ingaan.

a) Als we kijken naar de figuren 1 tot en met 7 in de vorige paragraaf wordt duidelijk dat op de instabiele taaldomeinen de Nederlandse elementen overheersen. Dit geldt voor alle onderzochte dialecten. Op het gebied van de morfologie (-acc) echter, een stabiel taaldomein, is het Stadsfries overwegend Fries. Ook in het dialect van Leeuwarden is dit het geval. In de dialecten van Ameland en Midsland vinden we echter enkele afwijkingen van het Stadsfries: Ten eerste is de meervoudsvorming hier overwegend Hollands (de Friese meervouden scoren onder de vijftig procent); ten tweede heeft het Amelands een heel eigen systeem voor het vormen van verkleinwoorden; ook geldt voor het Amelands dat, in tegenstelling tot in het

Stadsfries, de n niet gehoord wordt in het meervoud van de verleden tijd. Op dit taaldomein kunnen we dus spreken van iets meer Hollandse invloed dan in het Stadsfries. Op de andere stabiele taaldomeinen, de syntaxis, de functiewoorden en de uitspraak, staan de dialecten van Ameland en Midsland aan de kant van het Fries -op enkele uitzonderingen na, zoals de IPI-constructie- evenals het Stadsfries. De afwijkingen van het Stadsfries op het gebied van de morfologie (-acc) zouden op iets meer Hollandse invloed kunnen wijzen. We hebben hier echter nog niet voldoende bewijs voor onze stelling dat de dialecten zelfstandig ontstaan zijn.

b) De specifiek Stadsfrieze kenmerken (die dus niet voorkomen in het Fries) die ik getoetst heb zijn de volgende:

- Lexicale fonologie: [ü] in *fúten* (voeten) en *skúnen* (schoenen); [ö] vóór r in *bust* (borst) en *bussel* (borstel).

- Morfologie (+acc): de werkwoordsvormen *su* (zou), *must* (moest) en *durst* (durfde).

De karakteristieke klanken [ü] en [ö] komen zowel op Ameland als in Midsland niet voor. De klanken zijn hier gelijk aan het Nederlands. In Leeuwarden hoort men de [ü] en de [ö] wel.

Ook uit de teksten van Winkler blijkt al dat de vormen *skúnen*, *fúten* alleen voorkomen in het dialect van Leeuwarden. Als we dit vergelijken met anderse Stadsfrieze dialecten (Duijff 1998) zien we dat deze vormen in sommige dialecten wel, in andere dialecten niet voorkomen. Zo heeft het dialect van Harlingen ook *skeën* en *foët* : evenals op Ameland en in Midsland.

Ook de genoemde werkwoordsvormen heb ik op de eilanden niet aangetroffen. Voor het Amelands schrijft Burger 1944 al dat “het kenmerkende Stadsfrieze *wuden*, *suden*, *wudde*, is vervangen door (het Hollandse) *wouwen*, *souwen*, *wo'dde*.” Een uitzondering is de vorm *durst*, die slechts door één informant op Midsland genoemd werd maar toch noemenswaardig is omdat ik deze vorm aantrof in oudere Midslander teksten*. Deze uitzondering daargelaten kunnen we concluderen dat de Stadsfrieze kenmerken niet voorkomen in de dialecten van Ameland en Midsland. Omdat ze in het Leeuwarder dialect nog wel allemaal voorkomen is dit een sterk bewijs dat de dialecten van Ameland en Midsland op dit punt afwijken van het Stadsfries. Het ontbreken van deze Stadsfrieze kenmerken maakt het onwaarschijnlijk dat het Stadsfries uit Leeuwarden is overgesprongen naar de eilanden.

c) Eigen ontwikkelingen in de dialecten zijn ook te vinden. Een duidelijk voorbeeld is de vorming van verkleinwoorden op Ameland. Winkler zegt hierover dat het westen nog de oude Friese diminutievorming hanteert, en het meer vernederlandste oosten de Hollandse diminutievorming heeft overgenomen. Het is echter frapant dat het Friese verkleinsuffix -*tsje* hier helemaal niet voorkomt. De oorsprong van deze vormen blijft moeilijk te achterhalen. Verder vond ik enkele afwijkende inhoudswoorden op Ameland en in Midsland.

Zo bleek dat de eilandbewoners het woord *foet* gebruiken voor het hele been. Dit verschijnsel komt echter ook in enkele andere Stadsfrie dialecten voor, zoals in Dokkum en Sneek. Men kent naast het woord *stienkrob* voor pissebed het woord *stien(e)kruper*. Verder werd vroeger in Midsland *ta* gezegd voor ‘vader’, en kent men hier de beleefdheidsvorm *jou* voor ‘jij’ niet. Ook opvallend is dat men in Midsland geen *sk* zegt voor *sch* en dat de *g* enigszins afwijkend is van het Stadsfries.

Uit het voorgaande blijkt dat de verdeling Hollands-Fries in de dialecten van Ameland en Midsland ongeveer gelijk is aan die van het Stadsfries, enkele uitzonderingen op het gebied van de morfologie (-acc) daargelaten. Wat echter de specifiek Stadsfrie kenmerken betreft, en we hebben het hier dan over kenmerken die in ieder geval in Leeuwarden voorkomen, kunnen we zeggen dat deze niet voorkomen op de eilanden. Ook laten de dialecten enkele eigen ontwikkelingen zien, die althans in het Leeuwarders niet voorkomen. Als we de dialecten vergelijken met het Stadsfries van Leeuwarden kunnen we enkele duidelijke verschillen aanwijzen. Deze kunnen wijzen op een eigen ontwikkeling van de dialecten van de eilanden.

De volgende hypothese was:

2. In de dialecten van Ameland en Midsland is het Hollands doorgedrongen tot de instabiele taalniveaus en eventueel ook in mindere mate tot de stabiele taalniveaus.

Dit betekent dat aangetoond moet worden dat de woordenschat en de lexicale fonologie van deze dialecten overwegend uit Hollandse elementen bestaan; dat de morfologie deels uit Hollandse, deels uit Friese elementen bestaat waarbij het Fries niet het grootste aandeel heeft; de syntaxis en fonetiek zullen over het algemeen Fries geluid worden met eventuele Hollandse kenmerken. Als het omgekeerde het geval is, als alle taaldomeinen voor het merendeel uit Friese elementen bestaan, is de Hollandse invloed op de eilanden minder sterk geweest als in de steden en zal bovenstaande hypothese verworpen moeten worden.

Wat betreft het domein van de inhoudswoorden kan gezegd worden dat deze voornamelijk Hollands is. Enkele Friese woorden die ook in het Stadsfries voorkomen zijn ook aanwezig in de dialecten van Ameland en Midsland. De lexicale fonologie is overwegend Hollands, maar er bestaan ook enkele Friese klanken in de dialecten. De morfologie (+acc), waaronder de verleden tijdsvormen van sterke werkwoorden vallen, laat vooral Hollandse vormen zien. Ook de samenstellingen en afleidingen (morfologie) zijn in de meeste gevallen gevormd op Hollandse manier, evenals de meervouden (morfologie -acc). Op andere deelgebieden van de morfologie (-acc) vinden we Friese kenmerken: zo worden verkleinwoorden in Midsland op

dezelfde wijze als in het (Stads)Fries gevormd; is de vervoeging van werkwoorden zowel in het Amelands als het Midslands over het algemeen (Stads)Fries; en wordt bij werkwoorden in de meervoudsvorm de *n* in het Midslands, evenals in het (Stads)Fries, alleen gehoord in de verleden tijd en het gerundium. Op Ameland vinden we wel enkele afwijkingen: hier heeft men een ander systeem voor het vormen van verkleinwoorden en wordt bij werkwoorden geen *n* gehoord in de verleden tijd meervoud. De functiewoorden komen ongeveer overeen met die van het Fries. Als we kijken naar de syntaxis, blijkt dat alle getoetste Friese zinsconstructies met uitzondering van de IPI-constructie ook voorkomen in de dialecten van Ameland en Midsland. Ook de uitspraak lijkt op het (Stads)Fries, met uitzondering van de *sch* die in het Midslands niet als *sk* wordt uitgesproken, en de *g* die hier afwijkend is.

Als we deze uitkomsten vergelijken met de voorwaarden die gesteld werden bij de hypothese blijkt dat deze vrijwel overeenkomen: de instabiele taaldomeinen bleken overwegend Hollands te zijn, de meest stabiele elementen Fries. De afwijkingen op het domein van de morfologie (-acc) wijzen misschien op iets meer Hollandse invloed dan in het Stadsfries, zeker is dat deze dialecten in ieder geval niet Friester zijn dan het Stadsfries.

9. Conclusies

In dit onderzoek is gekeken naar de verdeling Hollands-Fries in de dialecten van Ameland en Midsland; naar het voorkomen van specifiek Stadsfrie kenmerken in de dialecten; en naar het voorkomen van eigen ontwikkelingen. Het voornaamste doel daarbij was na te gaan in hoeverre deze dialecten een zelfstandige ontwikkeling hebben doorgemaakt. De vraag hoe deze dialecten zijn ontstaan heb ik enigszins kunnen beantwoorden aan de hand van de historie van de eilanden. Het taalkundig onderzoek diende ter ondersteuning van het historisch onderzoek maar

aangezien het taalkundig onderzoek is geschied aan de hand van interviews was het geen ideale methode om uitspraken te kunnen doen over het ontstaan van de dialecten. Wel kunnen we op grond van de resultaten de dialecten van Ameland en Midsland duidelijk afbakenen van het Stadsfries zoals dat in Leeuwarden gesproken wordt.

De verdeling Hollands-Fries bleek redelijk overeen te komen met de verdeling in het Stadsfries: de instabiele taaldomeinen waren overwegend Hollands, de stabiele taaldomeinen overwegend Fries. Op het gebied van de morfologie (-acc) trof ik enkele afwijkingen van het Stadsfries aan. De meervoudsvorming is op beide eilanden meer Hollands dan in het Stadsfries. Verder heeft het Amelands een afwijkend systeem voor het vormen van verkleinwoorden en wordt hier nooit een *n* gehoord bij werkwoorden in de verleden tijd meervoud. Wat de syntaxis betreft komt op de eilanden de IPI-constructie niet voor, maar daar deze ook in Leeuwarden bijna niet meer gebruikt wordt kunnen we hier verder weinig

over zeggen. In de uitspraak wijken in Midsland de *sk* en de *g* af. Deze uitzonderingen daargelaten kunnen we zeggen dat de dialecten van Ameland en Midsland gezien hun verdeling Hollands-Fries onder de noemer ‘Stadsfries’ gebracht kunnen worden. Deze dialecten zijn in ieder geval niet Friester dan het Stadsfries, de afwijkende elementen zijn eerder Hollands.

De resultaten van het onderzoek maken het echter zeer aannemelijk dat deze dialecten zelfstandig ontstaan zijn, en niet door het overspringen van het dialect uit de Friese steden. Ten eerste heb ik dit aangetoond aan de hand van de geschiedenis van de eilanden. Daaruit bleek dat handel en regering door de tijd heen tot contacten met Hollanders hebben geleid. Vervolgens hebben we een taalkundig bewijs: specifiek Stadsfrieze klanken zoals de [ú] in *fúten* en de [ö] in *bust* komen op de eilanden niet voor, ook het kenmerkende Stadsfrieze *wuden*, *suden*, *wudde*, is in deze dialecten (het Hollandse) *wouwen*, *souwen*, *wo'dde*. Ook zien we enkele eigen ontwikkelingen in de dialecten van Ameland en Midsland. Dit zagen we reeds bij de diminutivavorming op Ameland; afwijkingen in de woordenschat; en afwijkingen in de uitspraak van de *sch* en *g* in Midsland.

Wat de Stadsfrieze kenmerken betreft moet gezegd worden dat deze vooral kenmerkend zijn voor het dialect van Leeuwarden. Ze komen niet in alle Stadsfrieze dialecten voor. Voor vervolgonderzoek zou het daarom van belang zijn ook de andere Friese stadsdialecten erbij te betrekken, m.n. het dialect van Harlingen kan hiervoor interessant zijn. Een vergelijk in de woordenschat van de verschillende Stadsfrieze dialecten is te vinden bij Duijff 1998. Als we de dialecten echter vergelijken met het Leeuwarders zijn er duidelijke verschillen aan te wijzen. Voor de duidelijkheid heb ik alle kenmerken van resp. het Stadsfries (Leeuwarden), het Amelands en het Midslands die in dit onderzoek naar voren zijn gekomen in een schema gezet.

Aan de hand van de controlegroep in Leeuwarden heb ik een onderscheid gemaakt tussen kenmerken die nu nog voorkomen in het Stadsfries en kenmerken die wel voorkomen maar bijna niet meer gebruikt worden. Deze laatste groep scoort onder de vijftig procent en de kenmerken die hieronder vallen staan in het schema tussen haakjes. Voor het Amelands en het Midslands heb ik ook de kenmerken die onder de vijftig procent scoorden tussen haakjes gezet.

Taaldomein	Stadsfries	Amelands	Midslands
Inhoudswoorden	N F: <i>noflek</i> , (<i>kel</i>), <i>knibbel</i> , <i>krekt</i> ,	N F: <i>noflek</i> , <i>knibbel</i> , <i>krekt</i> , (<i>búsdoek</i>),	N F: <i>noflek</i> , <i>knibbel</i> , <i>kek</i> , <i>krobbe</i> , <i>súp</i>

		<i>búsdoek, krobbe, súp, tút</i>	<i>krobbe, súp</i> A: <i>foeten</i> =benen	M: <i>foeten</i> =benen <i>neusdoek, ta, stien(e)kruper</i>
Lexicale fonologie	N	F: <i>stikels</i> [i:] (<i>nij</i> [ei]), (<i>lij</i> [ei]) SF: <i>skúnen</i> [ü] <i>bussel</i> [ö]	N F: <i>stikels</i> [i:], <i>nij</i> [ei]	N F: <i>stikels</i> [i:], <i>nij</i> [ei] (<i>lij</i> [ei])
Morfologie (+acc) -sterke w.w.	N	F: (<i>sitten</i>), (<i>droegen</i>) SF: <i>su, must</i> , (<i>durst</i>)	N F: (<i>droegen</i>)	N F: <i>sitten</i> SF: (<i>durst</i>)
Morfologie - samenstellingen en afleidingen	N	F: (<i>fergeetlek</i>), (<i>suneges</i>), (<i>anwenst</i>), (<i>bedsplank</i>), <i>eterstied</i>	N F: (<i>bedsplank</i>) (<i>anwenst</i>)	N F: (<i>bedsplank</i>), <i>anwenst</i>
Morfologie (-acc) -meervouden	F/N	N: <i>kynders</i> , <i>skapen</i> , <i>feranderingen</i> , <i>skúnen</i> F: <i>lammen</i> , <i>learzens</i> , <i>skippen</i> , (<i>leunings</i>)	F/N N: <i>kynders</i> , <i>skapen</i> , <i>feranderingen</i> , <i>skúnen</i> F: <i>lammen</i> , (<i>skippen</i>)	F/N N: <i>kynders</i> , <i>skapen</i> , <i>feranderingen</i> , <i>skúnen</i> F: (<i>leunings</i>), <i>lammen</i>
Morfologie (-acc) - verkleinwoorden	F		A: Oost: -tje West: -ke <i>lam(p)ke, pinkje</i>	F
-w.w. flexie	F		F	F
-meervouds-n	F		N: Nes* F A: meervoud verl. tijd zonder n	F
Funcitiewoorden	F	(<i>t na</i> <i>betrekkelijk</i> <i>voornaamwoord</i>) N: geen <i>er</i> voor	F N: geen <i>er</i> voor 'hij' in onbeklemtoonde	F N: geen <i>er</i> voor 'hij' in onbeklemtoonde

	'hij	in	positie; geen 't na	positie; geen 't na
	onbeklemtoonde		betrekkelijk vnw.	betrekkelijk vnw.
	positie.			M: <i>jim</i> i.p.v. <i>jimme</i> , geen <i>jou</i>
Syntaxis	F (<i>IPI-constructie</i>)	F	N: geen IPI A: <i>Hij is te fissen</i> <i>weest</i>	F N: geen IPI M: <i>Hij is an 't</i> <i>fissen weest</i>
Uitspraak	F	F	F	M: <i>sch</i> is geen <i>sk</i> ; g niet altijd stem- hebbende explosief

Toelichting bij de tabel:

N= Nederlands

F= Fries

SF= Stadsfries (Leeuwarden)

A= Amelands

M= Midslands

* Op Ameland bestaat een onderscheid in dialect tussen Oost en West. Uit het onderzoek blijkt tevens dat het dialect van Buren soms iets Friester is dan de rest; en dat het dialect van Nes wat meer Nederlandse invloeden kent.

Bibliografie

Akveld, L.M., Hart, S., Hoboken, W.J. van: *Maritieme geschiedenis der Nederlanden. Zeventiende eeuw, van 1585 tot ca 1680. Deel 2.* (Bussum 1977).

Allan, P., *Het eiland Ameland en zijne bewoners* (Amsterdam 1987).

Bakker, Hans: *Ameland, van Hollum tot de Hon.* (Haren-GN 1970).

Boer, Philip de: 'Terschelling vroeger.' In: *Waddenbulletin* (1980). 158-159.

Boer, Philip de: 'West-Terschelling als zeehaven in de 17-e eeuw'. In: *Waddenbulletin* (1981). 212-213.

Boer, Philip de: *Tussen Holland en Friesland: het eiland Terschelling voornamelijk in de 17e eeuw.* 1980.

Bree, C. van: *Historische taalkunde.* (Leuven/Amersfoort 1990).

Bree, C. van, 'Het probleem van het ontstaan van het 'Stadsfries' in verband met nieuwe talen in contact-theorieën'. *Handelingen regionaal colloquium neerlandicum Wroclaw 1993 / onder red. van Stanislaw Predota.* (Wroclaw 1994) 43-66.

Bree, C. van, 'Die Syntax des Stadtfriesischen im Vergleich mit Niederländisch und Friesisch', in: V.F. Faltings e.a. (Red.), *Friesische Studien* 3 (Odense 1997) 1-48.

Bree, C. Van, 'De morfologie van het Stadsfries'. (nog niet gepubliceerd)

Brouwer, D.A., *Ameland. Een sociaal-geografische studie van een waddeneiland.* Proefschrift. (Amsterdam 1936)

- Burg, A.C.B. van der, *Woardeboek fan ut Leewarders*. (Ljouwert 1991)
- Burger, H., *Avondrood. Bloemlezing en overzicht der Stadfriese, Amelandse en Bildstse letteren* (Assen 1944). p.5-12, 266-276.
- Dekker, T.W. en Roggen, C., *Terschelling buitengaats* (Haren 1972).
- Duijff, P. Wurdlisten fan 'e Fryske stedsdialekten. Ljouwert [Leeuwarden] : Fryske Akademy, 1998.
- Fokkema, K., *Het Stadsfries; een bijdrage tot de geschiedenis en de grammatica van het dialect van Leeuwarden* (Assen 1937).
- Fokkema, K., 'Het Westfries en het Stadsfries in het defensief'. *Nei wider kimen* enz. (Groningen 1969) 280-292.
- Fokkema, K., 'De invloed van het Stadsfries op het Fries'. *Nei wider kimen* enz. (Groningen 1969) 292-302.
- Gesner, C., *Mithridates*. (Zürich 1555)
- Gosses, G., 'It Stêdfrysk'. *It Heitelân* (1929) p.270-274, 303-308.
- Haan Hettema, M. de, 'Het eiland Ameland'. *Nieuwe Friesche Volksalmanak* (1855) 27-88.
- Halbertsma, J.H., 'De friesche eilanden Schiermonnikoog, Ameland en Terschelling'. *Nieuwe Friesche Volksalmanak* (1856) 76-79.
- Halbertsma, J.H., 'Over de uitspraak van het Landfriesch', *De Taalgids* 9 (1867) 1-52.
- Haverkamp, O., *Ameland door alle tijden*. (Oisterwijk, 1946)
- Heeroma, K.H. 'De dialecten van Vlieland en Midsland (Terschelling)', *De Nieuwe Taalgids* 28 (1934) 24-32.
- Heeroma, K.H., 'De herkomst van het Midslands', *De Nieuwe Taalgids* 29 (1935) 30-37.
- Hellinga, W. 'Het Stadsfries en de problemen van taalverhoudingen en taalinvloed', *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 59 (1940) 19-52, 125-158.
- Hinskens, F. : 'Primaire en secundaire dialectkenmerken: een onderzoek naar de bruikbaarheid van een vergeten (?) onderscheid', in: *Creten e.a.* (1986), 135-158.
- Hoekstra, E., 'Oer de oerienkomst tusken de dialekten fan Noard-Hollân en it Fryske', *Philologia Frisica* Anno 1993. (Ljouwert 1994) 81-104.
- Hof, J.J., *Friesche dialectgeographie* ('s-Gravenhage 1933).
- Hof, J.J. *Dit en det oer it stedsk*, *Estrikken* 17 (Groningen 1956).

Jansen, M.M., *Dialect op een eiland: taalbehoud versus taalverlies*. Stageverslag Meertens Instituut. (Amsterdam 1999).

Jonkman, R.J., *It Leeuwarders: in taalsosjologysk ûndersyk nei it Stedsk yn ferhâlding ta it Nederlânsk en it Frysk yn Ljouwert* (Leeuwarden 1993).

Kloeke, G.G., 'De aanspreekvormen in de dialecten onzer noordelijke provinciën'. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 39 (1920) 238-273.

Kloeke, G.G., *De Hollandsche Expansie* [enz.] ('s-Gravenhage 1927).

Knop, G., *Schylgeralân: een beschrijving van land en volk van het eiland Ter-Schelling*. 1946.

Knop, G., 'Terschelling een Frankisch land met Friesche kolonies?'. *Onze Taaltuin* 3 (1934) 97-110, 177-185.

Knop, G., *De spraakkunst der Terschellinger dialecten* (Assen 1954).

Meulen, P. Van der, 'Iets over woordschikking in het stadfriesch', *Onze taaltuin* 5 (1937) p.337-341.

Nagtegaal, J.H., *Amelander Schippers Nagtegaal in de 18e eeuw*. [s.l.] [1998]

Oud, A.G.: *Woa'deboek fan ut Amelands*. Ljouwert: Fryske Akademy, 1987

Ozinga, H.A.R. 'Ienheit en ferskaat yn it Stedfrysk', *It Beaken* 45 (1983) 1-15.

Peters-Stobbe, N. *Een halve eeuw Terschellinger zeelieden en hun zeevaartschool: een historisch-geografisch onderzoek naar de Terschellinger zeelieden, de zeevaartschool en haar leerlingen in de periode 1875-1925*. 1985.

Royen, P.C. Van: *Zeevarenden op de koopvaardijvloot omstreeks 1700*. (A'dam 1987)

Rooy, J. De: 'Regionale variatie in het gebruik van er II', *Taal en Tongval* 43 (1991), 18-46.

Schirmunski, V.: 'Sprachgeschichte und Siedelungs-mundarten', in: *Germanisch-Romanische Monatschrift* 18 (1930), 113-122 en 171-188.

Sipma, P., 'Ho is op Amelan it Stêdfrysk hiem wurden?' *Frisia* I, 1917

Smit, G., *De agrarische-maritieme structuur van Terschelling omstreeks het midden van de negentiende eeuw*. Proefschrift. [1971]

Smit, G., 'De eerste halve eeuw. De zeevaartschool in sociaal en economisch verband.' *Cornelis Douwes: orgaan van de vereniging van oud-leerlingen der zeevaartschool Terschelling*. 42 ('s-Gravenhage, 1975)

Smit, J., 'Skylge en syn tael', *Us Wurk* 20 (1971) 19-26.

Smit, J., *Terschellinger getij*. (Haren, 1972)

Vries, O., *Naar ploeg en koestal vluchtte uw taal. De verdringing van het Fries als schrijftaal door het Nederlands (tot 1580)* (Leeuwarden 1993).

Wilkeshuis, C., 'De landfrieze woorden in het Stadsfries', In: *De invloed van het Stadsfriesch op het Friesch. Bijdragen en mededeelingen der dialecten-commissie van de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen. IV.* (1943),11-27.

Winkler, J., 'De Leeuwarder tongval en het Leeuwarder taaleigen', *De Taalgids* 9 (1867) 210-226 en 293-309.

Winkler, J.: *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1874.

Noten*

Terschelling...Rijmt en dicht. Stichting Ons Schellingerland. 1981.

De Mimmetaal. Schylgelaner Leisboek. Stichting Ons Schellingerland. Drachten, 1966.

Internetside:

<http://www.terschelling.nl>

<http://www.scheepvaartmuseum.nl>

Kaart voorkant: Janssonius map of the Netherlands 1658

Bijlage I: De enquête

Vragenlijst Ameland/Terschelling

naam:

woonplaats:

woonverleden:

geb.datum:

geb.plaats:

1. Wat betekenen de volgende dialectwoorden?

krekt
kloek
belij
gland
knibbel
lyts
kaai
kel
noflek
mek

2. Hoe zegt u de volgende woorden in uw dialect?

kind
vader
zakdoek
avond
pollepel
zoen
asbak
pissebed
paard
karnemelk

3. Vertaal de volgende zinnen

1. De kinderen speelden elke week buiten
2. In de zomer lopen zij met blote benen
3. Vaak bezerden zij hun voeten aan stenen en stekels
4. Als het begon te schemeren moesten ze naar huis
5. Kees vond een dode vogel achter de dijk
6. Veel kinderen hebben nieuwe schoenen gekregen
7. Altijd ben ik mijn borstel kwijt
8. Het lauwe water voelt koud op m'n borst

4. Hoe vertaalt u de vetgedrukte woorden in uw dialect?

We hebben op de bank **gezeten**

Hij **kwam** mij opzoeken

Marie **brak** een glas

Kees **las** gisteren een boek

Ik ben op tijd naar huis **gegaan**

Hij **zou** langskomen

Kees **moest** meekomen

Hij **riep** om hulp

Vader heeft hem **gedragen**

Zij **durfde** niet te komen

5. Welke vorm heeft uw voorkeur?

1a. aanwensel

b. anwenst

4a. bedguod

b. beddegúd

7a. bedsplank

b. beddeplank

2a. fergeetachtech

b. fergeetlek

5a. punteliper

b. puntsjesliper

8a. moardenares

b. moardster

3a. suneges

b. sunechte

c. sunigheid

6a. eterstied

b. etenstied

9a. werksaamhyd

b. werksumens

6. Geef de meervoudsvormen

voorbeeld (één) jongen

(twee) jongens

kind

lam

laars

leuning

schaap

schip

schoen

verandering

7. Geef de verkleinwoorden

voorbeeld jongen (een klein) jongetje

kop

gat

pan

ei

lam

pink

8. Geef de vervoegingen van de volgende werkwoorden in uw dialect

lezen tegenw. tijd

wonen tegenw. tijd

enkelvoud

1. ik lees

1. ik woon

2. jij leest

2. jij woont

3. hij leest

3. hij woont

meervoud

1. wij lezen

1. wij wonen

2. jullie lezen

2. jullie wonen

3. zij lezen

3. zij wonen

9. Welke zin heeft uw voorkeur? Of zou u het nog anders zeggen?

1a. Ons moeke sei, dat se 't wel graag es sien wille su.

1b. Ons moeke sei, dat se 't wel graag es su wille sien.

2a. Wij mutte hier wat fan mekaar kanne fe(r)drage.

2b. Wij mutte hier wat fan mekaar fe(r)drage kanne.

3a. Ik he(w) dat kanne doen.

3b. Ik he(w) dat doen kunnen.

4a. Hij is naar huus te koffydrinken.

4b. Hij is naar huus om koffy te drinken.

5a. Hij het an 't fissen weest.

5b. Hij het te fissen weest.

5c. Hij is weze fissen.

6a. Se het de hele dach sitten breien.

6b. Se het de hele dach sitten te breien.

7a. Ik raad dy an nyt te feul koffy te drinken.

7b. Ik raad dy an en drink nyt te feul koffy.

8a. De kynders lipen bij de sloat langs.

8b. De kynders lipen langs de sloat.

9a. Ik he(w) dat soms hore segge.

9b. Ik he(w) dat soms segge hoard.

10a. Hestou nog skoane glazen? Nee, ik he(w) er gien.

10b. Hestou nog skoane glazen? Nee, ik he(w) gien.

10. Zijn dit goede zinnen in uw dialect? Breng zonodig verbeteringen aan.

1. Wat hat er eins teugen dij seid?

2. Doe 't er dat seid had, begon se te gulen.

3. Hij was fergeten sien hannen te wassen.

4. Hij het him fanmorgen nyt skoren.

Opmerkingen:.....

Bijlage II: Vergelijking inhoudswoorden

Woordenschat

In Winkler 1867 vinden we enkele Stadsfrieze (Leeuwarder) woorden. Van de 55 woorden heb ik er 22 in het Woa'deboek fan ut Amelands gevonden. Het gaat om de volgende woorden:

<i>Stadsfries</i>	<i>Amelands</i>	<i>Nederlands</i>	<i>Fries</i>
fleis	fleis	vlees	fleis
barg	barg	varken	baarch
flibe	fliebe	spuug	flibe
kel	kel	verschrikt	k(j)el
krije	krije	krijgen	krije
helte	helt/helft	helft	helt(e)
beijen	beien	bessen	bei

mankeliik	mânkeliek	melancholisch	mankelyk
skimere	skiemere	schemeren	skimerje
bonge	bongel	(varkens)blaas	bongel
knibbel	knibbel	knie	knibbel
o(r)t	o(r)t	erwt	eart(e)
butter	butter	boter	bûter
halwig	hâlfwech	half	healwei
krimmenere	krimmeneare	zich beklagen	krimmenearje
weine	weine	kreunen	kreun(j)e
fa(r)sk	fa(r)sk	vers	farsk
kiin	kien	kind	bern
wiin	wien	wind	wyn
foest	foest	vuist	fûst
luden	lude	lieden	liede
begrooten	begroate	sfr.: Iets te duur vinden om te kopen am.: Begroten; medelijden hebben	begrutsje

Bijlage III: Vergelijking inhoudswoorden

Stadsfriese woorden die overeenkomen met het Fries: bij Wilkeshuis 1943

<i>Stadsfries</i>	<i>Amelands</i>	<i>Fries</i>	<i>Nederlands</i>
barch	barch	baerch	varken
bats	bats	id.	schep
batse	batse	id.	knikkerspel
bealich	bealech	id.	lichaam
begrote	begroate	begreatsje	deren, smarten
beure	beure	barre	ten deel vallen
bôle	bôl	id.	brood
bolle	bólle	id.	stier
bonge	bongel	id.	varkensblaas
brek	brek	id.	nodig hebben
büksik	buuksiek	buksiik	beurs (van peren bv.)
büse	buus	bûse	zak in kledingstuk
daeije	daaie	id.	kunnen doorstaan

			(vooral van hitte)
dizich	dizech	id.	nevelig
dobbe	dóbbe	id.	plas
dou	dou	id.	je, jou
hardbak	hâ' dbroad hâ' dkaakjes	hirdbak	scheepsbeschuit
draak	draak	id.	vlieger
draakjevliegen	draakfliege	id.	vliegeren
faei	faai	id.	veeg
fandel	fa' ndel	fearn(deel)	vierde deel
flibe	fliebe	id.	speeksel
gisele	giesele	giselje	met grote snelheid ronddraaien
glei	glei	id.	vet-glad
gnize	gnize	id.	irriterend lachen
grieme	griëme	id.	knoeien (met water)
grize	grize	id.	rillen van afschuw
güle	gule, goele	gûle	schreien
heistere	heistere	heisterje	woelig werken
honnegisel	hónnegieselaar	hounegisel	kerkwachter
<i>Stadsfries</i>	<i>Amelands</i>	<i>Fries</i>	<i>Nederlands</i>
jarre	jarre	id.	gier
jimme	jimme	id.	jullie
kloeren	kloeren	id.	handen
klots	klóts	id.	matrozenmuts
knibbel	knibbel	id.	knie
knoffelich	knóffelech	id.	onhandig
kreas	kreas	id.	flink en netjes
krij-an	krij-me-krij	krei-aon	krijgertje
krite	kriete	id.	omtrek, buurt
kroade	kroade	id.	kruiwagen
krobbe	krób	id.	pissebed
lij	lij	id.	luw
lijte	lijte	id.	luwte
machtich	machtech	id.	met zijn hoevelen?
mige	mîge	id.	wateren
mingel(e)	mingel	mingele(n)	liter

noflik	nóffelek	id.	gezellig
nuver	nuver	id.	eigenaardig
pantsje	pa'ntje,pantke	id.	schoteltje
piele	piële	id.	ergens moeilijk werk mee hebben
plak	plak	id.	plaats
podde	(póddehaar)	id. (pad)	zware haargroei
ponge	pónge	id.	zakje, van boven open
protte	prótte	id.	grote hoeveelheid
rügele	rugele	rûgelje	bij stukken en beetjes vallen
skâd	skâd	skaed	koele schaduw van bomen
skölk	skulk,skól'k	skelk	boezelaar
skreppe	skreppe	id.	zich haasten
skrieme	skriëme	id.	huilen
sleeuw	sleeuw	sleau	onnozel
slüg	sluuch	slûg	slaperig
<i>Stadsfries</i>	<i>Amelands</i>	<i>Fries</i>	<i>Nederlands</i>
smots	smots	id.	(appel)moes
snüsterich	snuusterech	id.	beduimeld
stâl	stal, stâl	id.	steel v.e. bloem
stikel	stiekel	id.	distel
stikelbarch	stiekelbarch	id.	egel
stinne	stinne	id.	steunen,kreunen
stroffele	stróffele	id.	struikelen
strüne	strune	strune	ergens zoekend en soms verdacht rond- lopen
stüt	stuut	id.	langwerpig broodje
sûch	soëch	id.	sufferd
süp	suup	sûpe	karnemelk
tiis	tiis	id. ties	in 'e tiis: in de war
t(r)ipele	tiepele	tipelje	jongensspel
toagare	tegare	gearre	tezamen
top	top	id.	tol
tüt	(tuut)	tût	kus

útfanhûs	uutfanhuus	útfenhûs	uit logeren
útnaeyen	uutnaaie	id.	er vandoor gaan
wynsk	wiinsk	id.	scheefhangend (van gordijnen)

Bijlage IV: Overzicht sterke werkwoorden

Ameland: Overzicht sterke werkwoorden (in vergelijking met ndl./fri./sfr.) (Van Bree*)

1.	ndl.	glijden	gleed	gleden
	fri.	glide	gloed	gliden
	sfr.	glide	gleed	gleden
	am.	glije	gleed	gleden
2.	ndl.	bieden	bood	boden
	fri.	biede	bea	bean
	sfr.	biede	boad	boaden
	am.	biëde	boad	boaden
3a.	ndl.	winnen	won	wonnen
	fri.	winne	wûn	wûn
	sfr.	winne	won	wonnen
	am.	winne	wón	wónnen
3b.	nhl.	helpe	holp	holpen

	fri.	helpe		holp		holpen
	sfr.	helpe		holp		holpen
	am.	helpe		hólp		hólpen
3c.	nhl.	swerve		swórf		swórven
	fri.	swerve		swurf		swurven
	sfr.	swerve		swurf		swurven
	am.	swerve	swórf		swórven	
			swurf		swurven	
4a.	nhl.	neme		nam(me)		nomen
		stele		stool		stolen
		komme		kwam(me)		kommen
	fri.	nimme		naam (nom)		nommen
		stelle		stiel		stellen
		komme		ka(a)m(en)		kommen
	sfr.	nimme		nam(men)		nomen
		stele		stoal		stoalen
		komme		kwam(men)		kommen
	am.	nimme	nam		nomen	
		kómme		kwam,kam*		komen
4b.	nhl.	breke		brak(ke) (brook)		broken
	fri.	brekke		briek (bruts)		brutsen
	sfr.	breke		brak(ken) (brook)		broken
	am.	breke		brak, brook		broken
5.	nhl.	leze		las(se)		lezen
		zien		zag(ge)		zien
	ndl.	zitten		zat		zetten
		weze		was(se)		weest
	fri.	lêze		lies		lêzen
		sjen		seach		sjoen
		sitte		siet		sitten
		wêze		wie(ne(n))(wier)		west
	sfr.	leze		las(sen)		lezen
		sien		sag(gen)		sien

		sitte	sat	sitten(!)
		weze	was(sen) (waar)	weest
	am.	leze	las	lezen
		siën	sâch	siën
		sitte	sat	seten
		weze	waar	weest
6.	ndl.	dragen	droeg	dragen
		graven	groef	graven
		scheppen	schiep	schapen
	nhl.	wasse	wos	wossen
	fri.	-drage	-droech	-droegen (-dragen)
		grave	groef	graven
		skeppe	skoep	skepen
		waskje	wosk	wosken
	sfr.	drage	droeg	droegen(!)
		grave	groef	graven
		skeppe	skyp	skapen
		wasse	wos	wossen
	am.	drage	droech	droegen(o)
			droech	dragen (w)
		grave	groef, groe'f	groeven, groe'ven (o)
				graven (w)
		skeppe	skiep	skapen
		waske	wósk	wósken
R1.	nhl.	hieten	hiette	hieten
	fri.	hite	hiet	hiten
	sfr.	hiete	[hiette]	hieten
	am.	hiete	hiette	hieten
R2.	ndl.	lopen	liep	lopen
	fri.	[ljeppe]	[ljepte]	[ljept]
	sfr.	lope	lyp	lopen
	am.	lope	liëp	lopen
R3.	nhl.	vange	vong	vongen

	fri.	fange	fong	fongen (finzen)
	sfr.	fange	fong	fongen
	am.	fange	fóng	fóngen
	nhl.	valle	viel	vallen
	fri.	falle	foel	fallen
	sfr.	falle	fiel (foel!)	fallen
	am.	fälle	fiël	fällen
R4.	ndl.	laten	liet	laten
	fri.	litte	liet	litten
	sfr.	late	liet	laten
	am.	late	liët	laten
R5.	nhl.	roepen	riep	ropen
	fri.	roppe	rôp	roppen
	sfr.	roepe	riep	ropen
	am.	roepe	riëp,roft,rocht	roepen,roft,rocht
P1.	ndl.	weten	wist	weten
	fri.	wit(t)e	wiste (wyste)	wit(t)en
	sfr.	wete	wiste	weten
	am.	wete	wist	weten
P2.	nhl.	kenne (kinne)	kon	kennen (kinnen)
	fri.	kinne (kenne)	koe(ne(n)) koeden	kinnen (kennen)
	sfr.	kanne (kenne)	kon	kannen
	am.	kinne	kinde, kón	kinnen
P3.	nhl.	durve	dorst	durven
	fri.	doare	doarst	doarst (doaren)
	sfr.	durre	durst	-
	am.	doare	doarde,do'st doard,doaren	
P4.	nhl.	zalle(zelle)	zou(we)	zellen
	fri.	sille	soe(ne)	sillen

			soeden	
	sfr.	salle (selle)	su(den)	sallen
	am.	sille	sou	sillen
P5.	nhl.	magge	mocht	maggen (mogen,meugen) (mocht)
	fri.	meie	mocht	meien (mocht)
	sfr.	magge	mocht	maggen (mocht)
	am.	mâge	mócht	mâgen
P6.	nhl.	moete (motte)	most	moeten (motten)
	fri.	moatte	moast	moatten
	sfr.	mutte	must	mutten
	am.	moete	mós	moeten (O)
		mótte	móst	móttten (W)
Z1.	nhl.	bringe	brocht	brocht
	fri.	bringe	brocht	brocht
	sfr.	bringe	brocht	brocht
	am.	bringe	brocht	brocht
Z2.	nhl.	kope	kocht/ft	kocht/ft
	fri.	keapje	kocht/ft	kocht/ft
	sfr.	kope	kocht/ft	kocht/ft
	am.	kope	kocht	koft*
Z3.	ndl.	zoeken	zocht	zocht
	fri.	sykje	socht	socht
	sfr.	soeke	socht	socht
	am.	soeke	socht	socht
Z4.	nhl.	zegge	zoi(den)	zoid
	fri.	sizze	sei(den)	seid (sein)
	sfr.	sêgge	sei(den)	seid
	am.	sêge	sei	sèèd
Z5.	ndl.	hebben	had	had

	fri.	hawwe (hewwe)	hie(nen) hie(den)	hân
	sfr.	hewwe	had	had
	am.	hêwe	had	had
O1.	nhl.	doen	dee	dein (daan)
	fri.	dwaan	die(ne(n)) dieden	dien
	sfr.	doen	dee	deen (daan)
	am.	doën	deed	daan (O) deen (W)
O2.	nhl.	gaan	gong	gaan
	fri.	gean	gong (gie,gyng)	gongen (gien)
	sfr.	gaan	gong	gongen (!) (gaan)
	am.	gaan	góng, ging	gaan, góng
O3.	ndl.	staan	stond	staan
	fri.	stean	stie	stien
	sfr.	staan	ston	staan
	am.	staan	stónd, sting	staan, stóng
O4.	nhl.	wille	wou (wilde)	wild
	fri.	wolle	woe(nen) woe(de(n))	wollen
	sfr.	wille	wu(den)	willen
	am.	wille	wou	willen

nhl. = specifiek Noordhollands

ndl. = Nederlands

fri. = Fries

sfr. = Stadsfries

am. = Amelands

R = reduplicerend in oergermaans

P = praeterito-praesens

Z = zwak-onregelmatig
O = overige regelm. ww.
* = verouderd